

YU ISSN 002

JEZIK IN SLOVSTVO

Jezik in slovstvo

Letnik XXX, številka 6

Ljubljana, marec 1984/85

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 števil)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik: Gregor Kocijan, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Hermina Jug-Kranjec (jezikoslovje), Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika)

Lektor in korektor: Jože Sever

Tehnični urednik: Ivo Gaul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednica), Marjan Javornik, Marko Juvan, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija, Celje

Opremila inž. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 200.– din, polletna 100.– din, posamezna številka 25.– din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 80.– din

Za tujino celoletna naročnina: 450.– din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije Izobraževalna skupnost SRS za družboslovje

Naklada 2.400 izvodov

Vsebina šeste številke

173 Aleksander Skaza, Osemdeset let akademika prof. dr. Bratka Krefta

Razprave in članki

176 Breda Pogorelec, Izhodišče in teoretske osnove slovenskega jezika

183 Olga Kunst-Gnamuš, Kako povezati jezikovni pouk z rabo

194 Vlado Nartnik, K rabi in smislu barvnih izrazov v Cankarjevem Kurentu

200 Boža Krakar-Vogel, Nekatero najpogostejše napake v pisnih nalogah srednješolcev

Literarnozgodovinsko gradivo

204 Viktor Smolej, Med ugovori in odgovori (4)

Ocene in poročila

209 Dragi Stefanija, Makedonski slovnici v ZR Nemčiji in Italiji

212 Albinca Lipovec, Mali labirint literature

214 Andrijan Lah, Razumevajoče o trivialni literaturi

215 Božena Orožen, Upoštevanja vredni metodični nasveti v slovaškem priročniku

Knjižne novosti

216 Nekaj novosti Knjižnice oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani

Osemdeset let akademika prof. dr. Bratka Krefta

Pisati o življenju in ustvarjanju Bratka Krefta ob njegovem osemdesetletnem jubileju pomeni pisati o bogatem in raznovrstnem delovanju pomembnega ustvarjalca in javnega delavca, dramatika, režiserja, pisatelja, literarnega zgodovinarja, publicista in politika, a hkrati tudi o dramatični usodi slovenskega intelektualca in slovenske kulture v 20. stoletju. Članek, ki ga posveča naša revija Bratku Kreftu, seveda ne more niti nakazati množice vprašanj, ki se nam za-

stavljajo ob pogledu na jubilentovo prehojeno pot, njegov cilj je bolj skromen – opozoriti želi predvsem na tista področja jubilentovega delovanja, ki so povezana s prizadevanji naše revije in slovenske slavistike.

Bratko Kreft je bil glavni in odgovorni urednik devetega letnika (1963–64) revije Jezik in slostvo. Že bežni pregled tega letnika nas opozori, da se je urednik zavzemal za vsestransko obravnavanje slavističnih strokovnih problemov in za upoštevanje vpetosti slavistike tako v slovenskem in jugoslovanskem območju kot v širšem evropskem in svetovnem prostoru. Sam urednik je v devetem letniku Jezika in slovstva objavil odlomek iz članka Ob 150-letnici Petra Petroviča Njegoša in primerjalno študijo Krleža in Cankar. Mirno lahko zapišemo, da je Kreft v obeh spisih izhajal iz gesel, ki jima je tudi sam zvest vse svoje življenje: iz cankarskega gesla »sredi arene življenja sem stal« in zolajevskega »j'accuse«. Bratko Kreft z obema gesloma opozarja na vpetost človeka in še posebej umetnika v družbeno in nacionalno življenje, vendar pri tem ne pozablja na individualno usodo človeka in še posebej na veličino in tragičnost umetnika. In kar značilno je, da Bratko Kreft, ki je skupaj s Kosovelom in tudi sam urejal Mladino (1925–26), sodeloval z avantgardistično skupino okrog Delakovega Tanke, urejal revijo Književnost (1932–35) in v težkih tridesetih letih sporov na jugoslovanski književni levisi bil Krležev sobojevnik, zaključí odlomek o Njegošu s primerjavo Prešernovega pesniškega imperativa:

Kako
bit' hočeš poet in ti pretežko
je v prsih nosit' al' pekel al' nebo!
Stanu
se svojega spomni –
trpi brez miru!

in Njegoševih verzov:

Ko vječito hoče da živi,
mučenik je ovoga svijeta!

S tega zornega kota nam je tudi bližje in bolj razumljivo Kreftovo strastno zanimanje in zavzetost za umetnost in usodo takih ustvarjalcev, kot so Prešeren, Cankar, Krleža, Shakespeare, Puškin, Dostojevski, Kafka, Brecht...

V okviru slovenske literarne vede je Bratko Kreft zaslužen predvsem za preučevanje, poučevanje in popularizacijo ruske in ruske sovjetske literature, in še posebej umetnosti in osebnosti F. M. Dostojevskega. – Bratko Kreft sodi med utemeljitelje slovenske rusistike. S svojim delom nadaljuje in seveda dopolnjuje ter revidira tradicijo Frana Celestina in Ivana Prijatelja predvsem v smeri, ki ne dovoljuje, da bi se slovenska rusistika pojavljala kot samozadostna »akademsko«¹ literarnoznanstvena disciplina, marveč kot disciplina, ki hoče in tudi zna prisluhniti specifikam in potrebam slovenskega kulturnega in še posebej literarnega razvoja in s tem v zvezi tudi potrebam in razvoju slovenske literarne vede in kulture nasploh. Ko je slovenska rusistika leta 1950 dobila samostojni seminar na ljubljanski filozofski fakulteti in leta 1962 samostojno katedro in se je morala vsaj na literarnozgodovinskem področju povsem nanovo konstituirati v skladu z novimi družbenimi in znanstvenimi potrebami in zahtevami, je bil Bratko Kreft tisti, ki je dosegel, da je to konstituiranje potekalo v dokaj uspešnem premagovanju kadrovskih in ideoloških težav. Pod vodstvom Bratka Krefta se je slovenska rusistika na ljubljanski univerzi izoblikovala v samostojno, v svojih pogledih suvereno, do tujih virov in ideologij kritično in vsaj na pedagoškem področju dobro organizirano slavistično panogo. Slovenski študenti rusisti so pod vodstvom Bratka Krefta in njegove sodelavke Vere Brnčič prvič v zgodovini slovenske rusistike poslušali sistematično urejena pregledna predavanja o zgodovini ruske literature od najstarejših obdobij do sovjetske sodobnosti, poleg tega so se na vedno bolj uveljavljenih posebnih kurzi in seminarjih seznanjali z nekaterimi ključnimi temami ruske literarne zgodovine, med zadnjimi so bili pomembni predvsem Kreftovi seminarji in predavanja o A. S. Puškinu, F. M. Dostojevskem, sovjetski avantgardi in sodobni ruski sovjetski literaturi. Vključevanje sodobnih literarnih tem v pedagoški proces je omogočilo, da se je posebno pri seminarskih vajah poleg ruske in ruske sovjetske nedogmatične marksistične misli začela uveljavljati tudi ruska poetološka tradicija.

Kreftovi spisi o Dostojevskem so nastajali v razdobju, ki ga označujeta dva za dostojevskologijo izredno pomembna jubileja: petinsedemdesetletnica (1956) in devetdesetletnica (1971) smrti velikega ruskega romanopisca. Objavljeni so bili ali kot samostojne enote ali kot spremne besede k posameznim zvezkom obsežne in pri Slovencih prve izdaje Izbranih del F. M. Dostojevskega. Najpomembnejša in tudi v mednarodnih (slavističnih) krogih najbolj odmevna Kreftova razprava o Dostojevskem iz tega obdobja je razprava Dostojevski in njegov roman Besi (1960). Razprava o romanu Besi nakaže in tudi dokaže podobnost med politično obsodbo »bakuninovskega anarhizma in nečajevsčine«, ki sta jo zapisala Marx in Engels v svojih pismih in še posebno v knjižici-poročilu L'Alliance de la Democratie socialiste et L'Association Internationale de Travailleurs (1873), in umetniško, predvsem etično kritiko tega pojava v romanu Besi Dostojevskega. Kreftova kritična obravnava stičnih točk med revolucionarno mislijo znanstvenega socializma in mislijo Dostojevskega je še posebej prepričljiva zaradi tega, ker pri obravnavi upošteva tudi razliko med obema mislimi, predvsem različnost njunih izhodišč: »Marx in Engels izhajata s stališča revolucionarnega, znanstvenega socia-

lizma, ki je materialističen in ateističen, Dostojevski pa iz idealističnega . . . » Tehtnost razprave poveča tudi upoštevanje svojevrstnosti umetniškega spoznanja, ki v romanu Besi ob družbenih problemih ubeseduje tudi čisto človeške probleme. V tej zvezi je posebej zanimivo poglavje, ki govori o Stavroginovi izpovedi Tihonu. Bratko Kreft obdela Stavroginovo izpoved z »erotično-seksualnega« in idejnega vidika. Pri Dostojevskem odkrije prizadevanje, »da prikaže Stavroginov značaj ne le z besovske, marveč tudi s tragične strani«. V tragičnosti Stavroginove izpovedi naj bi bilo »tudi nekaj mladega Dostojevskega«. Bratko Kreft meni, da je morda Dostojevski napisal to poglavje »zaradi lastne katarze«. »Stavroginova izpoved o zločinu nad dekletom« in njegov odnos do Kristusa dobiva v tej povezavi pri Kreftu novo interpretacijo, ki se nagiba v smer tragičnega. Kot taka izpodbija uporabljanje oziroma izrabljanje tako imenovane peterburške različice izpovedi Stavrogina. Ta se od moskovske loči po odstavku, ki pripoveduje, kako Stavrogin pred Tihonom nenadoma prelomi »mali križ iz slovnice kosti«. Stavroginovo dejanje naj bi simboliziralo skrajni nihilizem, ki je pri Dostojevskem za Bratka Krefta »presurov in pretiran«, ker ne upošteva poleg »besovske« tudi tragične komponente v liku Stavrogina in tudi ne pisateljevega »osebnega odnosa do nazareškega tesarja, o katerem lepo govori celo ničejanski inž. Kirilov malo pred svojo prostovoljno smrtjo«. S tega stališča sprejema Kreft kot izvirnik samo moskovsko inačico izpovedi Stavrogina in zavrača tudi Camusovo odrsko priredbo romana Besi, ki upošteva peterburško inačico, hkrati pa dokumentirano nastopa tudi proti tistim izdajam romana, ki poglavja Pri Tihonu ne sprejemajo kot integralni del romana Besi.

Konstruktivno upoštevanje revolucionarne perspektive kot potencialno prisotne komponente v umetnosti Dostojevskega omogoča Kreftu njegov literarno-estetski nazor. Ta se je na primer v drugi polovici dvajsetih let razvijal v boju za uveljavitev socialnega realizma in tistega »marksističnega upornišva«, ki je nadaljevalo demokratično tradicijo evropskega humanizma. – Bratko Kreft je v tem pogledu eden od pomembnih kašipotov v zgodovini slovenske kulture, literature in literarne vede, je človek in umetnik, ki se zaveda pomena svobode in dialoga za razvoj človeka kot osebnosti in naroda kot ustvarjalne in suverene skupnosti ljudi.

Aleksander Skaza

Breda Pogorelec

Filozofska fakulteta v Ljubljani

IZHODIŠČE IN TEORETSKE OSNOVE SLOVENSKEGA JEZIKA

SLOVENSKI JEZIK V VZGOJI IN IZOBRAŽEVANJU

- učno načelo
- učni jezik
- posebno predmetno področje – raznovrstnimi vzgojnimi in izobraževalnimi nalogami

0 Uvod

V izročilu slovenskega vzgojno-izobrazovalnega procesa je bil delež slovenskega jezika določen z njegovo vlogo kot *učnega načela*, *učnega jezika* in *učnega predmeta*. Pojem *učni* pomeni *vzgojni* in *izobraževalni*, v nadaljnjem obravnavanju je mišljen celovit učinek dveh različnih, vendar nedeljivih vidikov šolske zasnove.

0.1 Čeprav je slovenski jezik kot učni jezik v šoli izpričan že v času protestantizma v 16. stoletju, je bil za popolno slovensko šolo na vseh stopnjah potreben večstoleten boj; posebej intenzivni so bili napori od konca 18. stoletja do 1918, pa tudi med zadnjo vojno. Boj za slovensko šolo v nekaterih pokrajinah še ni izbojevan in se nadaljuje. V slovenskem narodovem prostoru je bil boj za slovensko šolo pomemben del boja za formalne pravice slovenskega jezika v javnosti in tako sestavni del boja za narodovo svobodo.

0.2 V SR Sloveniji, to je na večjem delu slovenskega narodovega ozemlja, je bila sodobna vloga slovenskega jezika določena z dokumenti in delovanjem nove ljudske oblasti, potrjena z avnojskimi določbami in natančneje urejena po osvoboditvi. Enakopravnost slovenskega jezika z jeziki drugih narodov in narodnosti v SFRJ je ustavno zagotovljena, slovenski jezik je v SR Sloveniji uradovalni jezik (na obeh narodnostno mešanih ozemljih skupaj z madžarskim oziroma italijanskim). Večja družbena skrb za dosledno rabo slovenskega jezika v javnosti pomaga po eni strani utrjevati odnos glede rabe slovenskega jezika, po drugi pa širiti njegovo kulturo. (Prim. Pismo o jeziku RK SZDL iz leta 1965, portoroško posvetovanje 1979, delo sveta za jezik pri RK SZDL.)

0.3 Nagli razvoj sodobne znanosti in predvsem tehnologije sicer v marsičem posebej poudarja pomen svetovnih jezikov za povezovanje in pretok znanja med narodi (dolga stoletja je pripadala taka vloga latinščini), a kljub temu si danes človeštvo prizadeva za razvoj in ozaveščanje individualne humane in narodne identitete. Posebej je poskrbljeno za razvoj in spoznavanje miselnega izraza ob ubesedenju nejezikovne predmetnosti in izražanju čustev v maternem jeziku, to je jeziku, ki se ga otrok nauči v svojem prvem okolju, v družini, in je zato jezik njegovih prvih vtisov in prve, najgloblje komunikacijske skušnje.

0.3.1 Prva naloga sodobnega jezikovnega izobraževanja in vzgoje v maternem jeziku je zato najprej v seznanitvi učenca z nekaterimi nujnimi oblikami družbene komunikacije (pozdravi, odzdravi, odzivi itd.), v opismenitvi in v osnovni jezikovni kulturi formalnega

(knjižnega) jezika, nato v spoznavanju jezikovnega ustroja in njegovih aktualizacij v besedilih. Spoznavanje maternega jezika, to se pravi slovnično poznavanje jezikovnega sestava materinščine je spoznavno izhodišče za obvladovanje vseh drugih jezikov, ki se jih bo učenec učil. Nadvse pomemben delež pri izoblikovanju estetskih in širših kulturnih standardov ima ob sklopu predmeta slovenski jezik pouk književnosti. Tako jezikovna kakor književna vzgoja in izobraževanje sta pomenljivo udeležena pri oblikovanju podstav za zavest narodne in kulturne identitete.

0.3.2 Sodobni razvoj jezikoslovne znanosti, vede o književnosti in družbenih ved v najširšem pomenu je omogočil jasnejše razumevanje in definiranje naštetih smotrov, predvsem pa spoznavne in vzgojne vloge poučevanja maternega jezika. Pri jezikovni vzgoji je čedalje večji poudarek namenjen ugotavljanju razmerij, ki se vzpostavljajo z jezikovno komunikacijo, posebej razmerij med miselnimi in pomenskimi podstavami in jezikovnim izrazom, pa tudi razmerij, ki jih vzpostavljajo sporočila (besedila). Tako sodobno jezikoslovje kakor literarna veda nudita izhodišča za globlje sprejemanje in doživljanje besedne umetnine in s tem za intenzivnejšo estetsko in kulturno vzgojo. Podoben delež v interdisciplinarnem prepletu imajo tudi družboslovne vede.

0.3.3 Vsi ti vidiki kažejo na zahteven preplet smotrov in vsebin teh predmetnih področij v okviru vzgojno-izobraževalne celote pouka materinščine, opozarjajo pa tudi na poseben družbeni pomen tega dela učno-vzgojnega procesa.

V sodobnem vzgojno-izobraževalnem poteku morajo biti upoštevani vsi ti vidiki. Ker pa jih ni mogoče doseči samo v ozkih okvirih predmetnega področja (npr. materinščina: slovenski jezik), morajo biti primerno porazdeljeni.

Smotre za slovenski jezik (kot materni jezik) in književnost zato uresničujemo kot

- *smotre jezikovne vzgoje in izobraževanja v učnem načelu in učnem jeziku,*
- *smotre jezikovne vzgoje v učnem predmetu in kot*
- *smotre književne vzgoje v učnem predmetu.*

Ti smotri so okvirni (splošni) in posebni.

0.3.3.1 Za izpolnjevanje navedenih smotrov morajo biti vsi učitelji primerno usposobljeni, in sicer tako v praktični jezikovni kulturi kakor v sodobni jezikoslovni teoriji, potrebni za opravljanje posameznih nalog. Smotri so zasnovani okvirno, da bi bilo tako mogoče stalno obnavljanje spoznavnih in didaktičnih izhodišč (ob razvoju znanosti in pridobivanju izkušenj).

1. Smotri vzgoje in izobraževanja v slovenskem jeziku posebej kot učnem jeziku

1.1 *Vzgoja in izobraževanje* sta temeljna institucija vsake družbe, tudi samoupravne socialistične družbe slovenskega naroda v SR Sloveniji, sestavnem delu SFRJ. *Jezikovna kultura*, to se pravi miselno-izrazna usposobljenost in kultiviranost v maternem jeziku, je v tej instituciji *eden glavnih smotrov* vzgojnega dela; postavljen je kot *učno načelo* in se uresničuje z *učnim jezikom*.

Tako definirana jezikovna kultura z zvrstnostnim diferenciranjem od domačega narečja oziroma pogovornega jezika do formalnega knjižnega jezika se začenja že v predšolski vzgoji, z rednim šolanjem se razširi od govora najprej na opismenjevanje, na branje in pisanje in se nato razvija pri celotnem učnem procesu. Obvladovati kulturo maternega jezika seveda ne pomeni zamenjave rodnega narečja ali pogovornega jezika s slovenskim knjižnim jezikom, ampak skladno s stopnjo izobrazbe in delovnimi potrebami zmožnost in sposobnost (kompetenco in performanco) proste ga prehajanja iz zvrsti v zvrst v skladu

z govornim položajem in temo sporočanja (v javnosti, doma, na delovnem mestu, pri rekreaciji itd.). »Pravilna« raba je tista, ki je primerna, nikakor pa ne – kakor pogosto doslej – v vsakem položaju in za vsako ceno knjižni jezik.

1.2 Pri kulturi jezika kot temeljnem smotru učnega načela pa je potrebno še posebej poudariti obseg vzgojno-izobraževalnih prizadevanj in njihov pomen. Vzgoja in izobraževanje v navedenem zvrstnostno ustreznem obvladovanju slovenskega jezika kot osnovnega in sporazumevalnega jezika obsega kot učno načelo jezikovno kulturo kot izrazno obvladovanje vseh sistemov, združenih v najširšem pojmovanju kulture (torej tudi sistemov človekovega znanja, navad, ustvarjalnega izročila). Ti sistemi zajemajo vsa področja vzgoje in izobraževanja: naravoslovno z matematiko, tehnično vzgojo, družboslovje in humanistiko z zgodovino, geografijo, osnovami etnologije, umetnostnih ved ter (slovenskega) jezikoslovja.

Področja zajemajo sisteme, ki so pretežno univerzalni, in sisteme, ki so posebni, specifični za slovensko kulturo; o specifičnih lastnostih zato sporočajo ne le tako imenovane nacionalne vede, ampak tudi vede, ki se ukvarjajo z univerzalnimi sistemi, npr. naravoslovje; podobno je tudi z nacionalnimi vedami, ki od posebnega segajo k splošnemu, univerzalnemu, npr. književnost.

Tako zastavljen smoter učnega načela omogoča uresničenje najširših ciljev jezikovne kulture: ne le v razvijanju možnosti in sposobnosti za individualno formulacijo misli in pri tem za jezikovno samostojnost, ampak tudi v oblikovanju podstav sodobne identitete kot individualne osebnosti, člana narodne skupnosti in v tem okviru združbe jugoslovanskih narodov in narodnosti in človeštva.

1.3 Med spoznavne in vzgojne vidike tega temeljnega smotra splošne (in tudi jezikovne) kulture spada tudi spoznavanje drugih jezikov in spoštovanje jezikov in kultur najprej bližnjega stika, to je jezikov drugih narodov in narodnosti Jugoslavije, nato drugih jezikov. Bolj ali manj skupne univerzalne podstave jezikov so podane z zasnovo materinščine, spoznavanje drugih jezikov poteka ob polnem spoštovanju in upoštevanju lastnega jezika in kulture.

1.4 Smoter (jezikovne) kulturne vzgoje kot učnega načela uresničuje ves vzgojni in izobraževalni proces od predšolske dobe do konca šolanja predvsem z učenim jezikom in s posebno naravnostjo k uresničevanju jezikovnega smotra kot temeljnega učnega načela. Uresničevanje je uspešno, če so vsem nosilcem vzgoje in izobraževanja zagotovljeni pogoji, ki to uresničevanje omogočajo; predvsem morajo obvladati učni jezik, vendar ne le kot komunikacijski sistem, ampak kot celoto kulturnih vrednosti.

Uresničevanje je uspešnejše, če je ves proces vzgoje in izobraževanja zasnovan skladno in celovito:

- v *predšolski dobi* poteka ob skrbno odbranih temeljih prve kulturne vzgoje;
- v *prvem obdobju osnovne šole* (tako imenovani skupni, razredni pouk) ga je mogoče uresničevati interdisciplinarno; to bi lahko nudilo osnove vedenjskega povezovanja, kar bi pa moralo temeljiti na nujnem metodološkem zaledju, ki ga ni mogoče oblikovati samo iz vidikov pedagogike in didaktike, ampak mora biti vsebinsko povezovanje področij že v izhodišču raziskovalno zastavljeno. Povezovanje posameznih predmetnih področij na ravni razrednega pouka zato ni samo zadeva pedagogov in domiselnosti učiteljev praktikov, ampak mora postati predmet večdisciplinskega raziskovanja o stičnem v naši predstavi o svetu;
- v *drugem obdobju osnovne šole* (razdruženi, predmetni pouk) mora prvo sistematično spoznavanje kulturnih sistemov po posameznih predmetnih področjih graditi na že prej

znanih in povezanih spoznanjih in jasno razmejevati med skupnim, podobnim in različnim v posameznih kulturnih panogah;

– v *usmerjenem izobraževanju* (na stopnji srednje šole) se proces kulturne vzgoje pogloblja tako v razumevanju univerzalnih prvin kakor v spoznavanju specifičnega; cilj vzgoje in izobraževanja na tej stopnji je kultiviranje miselnega izraza in oblikovanje kulturnih predstav pogleda na svet. V določeni meri se ta proces pogloblja tudi v usmerjenem izobraževanju na stopnji visoke šole.

2. Splošni in posebni smotri predmetnega področja SLOVENSKI JEZIK z raznovrstnimi vzgojnimi in izobraževalnimi nalogami in cilji

Pripomba: Navedeni smotri zadevajo le tisto vzgojno in izobraževalno predmetnost, ki zadeva jezik v ožjem pomenu. Ker je predmetno področje v vzgojno-izobraževalnem procesu zasnovano v neločljivi povezavi jezikovnega in književnega dela, je celota smotrov sestavljena iz smotrov jezikovnega in književnega dela; oboji se srečujejo predvsem pri jezikovnostilistični obravnavi umetnostnega besedila, pa tudi v nekaterih drugih ciljih, zlasti oblikovanja narodne identitete itd.

Tako splošni kakor posebni smotri so zasnovani tako, da jih je mogoče uresničevati v skladu z napredkom in novimi pogledi jezikoslovne, drugih sorodnih ved in pedagogike z didaktiko.

2.1 Splošni in posebni smotri pouka slovenskega jezika

2.1.1 Razredni pouk (od prvega do četrtega razreda osnovne šole)

Najširši krog vzgojnih ciljev se prepleta s spoznavnimi. Vzgoja jezikovne kulture se sistematično začne od spoznavanja temeljev komunikacije, kakor se kaže v jezikovnem (in deloma nejezikovnem) vzpostavljanju medsebojnih razmerij v družbi (pozdravi, odzdravi, tudi potek razgovora in drugih oblik sporočanja; sprejemanje in razumevanje (domevanje) govornih sporočil spremlja vsaj v skromnem obsegu seznanitev z osnovnimi vedenjskimi normami v domačem neformalnem in uradnem ali javnem (to je formalnem) okolju. To prepoznavanje in prvo obvladovanje govorne dejavnosti je dopolnjeno še s prvimi preprostimi opozorili na govorno strategijo in v tem okviru na pričakovane in morebitne nepričakovane učinke sporočanja (z informacijo o morebitnih družbenih sankcijah v prvem in drugem primeru). Ta smoter se seveda ne sme izroditi v vzgojo v konformizmu in oportunizmu, ampak pomaga oblikovati temelje kulturnega sporazumevanja. Prav ti pragmatični vidiki oblikovanja besedil spadajo med temeljne smotre jezikovnega izobraževanja na vseh stopnjah.

Ta smoter je povezan s smotrom prvega opazovanja in prepoznavanja lastnega jezikovnega sredstva v družbi in pri govorni dejavnosti (narečje/pogovorni jezik: knjižni jezik, razločevanje jezikov), kar je začetek govorne kulture in podlaga za opismenjevanje. Vzgojnim in izobraževalnim smotrom jezikovne kulture se že na tej stopnji pridružujejo smotri (estetskega) sprejemanja in doživljanja besede ob besedni umetnosti; ti smotri zajemajo tako prvine izrazne podobe zbornega jezika kakor prepoznavanje pomenskih menjav v različnih besednih igrah.

Smotru doživljanja in razumevanja jezika se na tej stopnji pridružuje smoter prvega prepoznavanja zapletene jezikovne strukture, predvsem razmerja med besednim pomenom in obliko v stavku. Ta smoter prve orientacije v pomensko-oblikovno-izrazni jezikovni strukturi se v razrednem pouku povezuje s smotri spoznavanja drugih, manj zapletenih sistemov (npr. razločkov v pojavnem svetu, različnih znakovnih sistemov, kakor so prometni znaki in drugi signalni sistemi na eni strani, pa tudi sistemi navad, npr. noša na drugi), pa tudi s smotrom razvijanja matematičnega mišljenja (jezik : matematična govorica).

Med splošne spoznavne in vzgojne smotre spada že na tej stopnji tudi oblikovanje razmerja med maternim in tujimi jeziki in vzgoja v dejavnem spoštovanju lastnega in drugih jezikov, kakor se kaže z ustreznim socialnim razmerjem in občutljivo pozornostjo za jezikovno rabo. Na stopnji razrednega pouka je mogoče te smotre doseči lažje kot na stopnji predmetnega, ker ima učenec pred seboj enega učitelja, ki mora najprej s svojim zgledom in znanjem učenecem nakazati pot do lastne govorne kulture; ta je v jasnem, samozavestnem nastopanju in tudi v formalnem položaju ne otroško izumetničenem. V to skupino splošnih smotrov spada tudi skrb za govorno higieno in s tem v zvezi za pravočasno ugotavljanje in strokovno odpravljanje govornih napak.

2.1.2 Posebni smotri so oblikovani ožje strokovno. Mednje spada najprej opazovanje in prepoznavanje jezikovne zvrstnosti; učenci v medsebojni komunikaciji razvijajo govorne sposobnosti, učijo se pripovedovati, pogovarjati se bodisi v konvencionalnih (vezanih) oblikah, na primer ob srečanju, pozdravljanju in drugih podobnih priložnostih, ali v prostem (nekonvencionalnem) pogovoru o poljubni zanimivi predmetnosti. Ob jeziku govornih medijev in ob formalnih priložnostih je pojasnjena njegova vloga in obseg rabe: v govoru vsakdanjega sporočanja zlasti v domačem okolju je narečje (pogovorni jezik) tako imenovano neformalno izrazilo, knjižni jezik pa izraz skupne formalne kulture. – Učenci opazujejo izrazno bogastvo v narečju in sprejemajo izrazno razčlenjenost in besedno bogastvo raznovrstnih besedil knjižnega jezika (od vsakdanjih do estetskih). S tem si oblikujejo prve predstave o govorni kulturi zlasti knjižnega jezika in si ustvarjajo temelje jezikovnega okusa.

Opisminenjevanje poteka v dveh smereh: najprej sprejemajo pisna besedila z branjem (in spoznavajo glasovno vrednost optičnih znakov pisave), nato pisno oblikujejo lastna besedila (pri tem zapisujejo glasove z optičnimi znaki). Z glasovno vrednostjo črk spoznajo tudi glasoslovno normo knjižnega jezika. Ob osnovah pravopisa so pojasnjeni najprej preprosti, potem nekoliko zahtevnejši pojmi pisne norme (npr. zveza med stavčnim ločilom in stavčno melodijo, vprašanje zapisovanja v slovenskem jeziku ob stiku soglasnikov v soglasniških sklopih, smisel rabe velike začetnice itd.), postopoma prepoznavajo tudi osnovne pojme slovničnega sestava (zlasti besedne vrste in njihovo vlogo v sporočilih). Razložek med to in naslednjo stopnjo je v tem, da gre na tej stopnji za prepoznavanje pojavov in za prvo razločevanje, medtem ko gre na stopnji predmetnega pouka za dejavno poznavanje in obvladovanje sistema.

2.1.3 *Splošni smotri predmeta slovenski jezik na predmetni stopnji osnovne šole* (od petega do osmega razreda)

Splošni smotri se delijo na spoznavne in na vzgojne; obe skupini smotrov sta med seboj povezani, prva skupina pomeni odslej teoretsko pripravo za praktično jezikovno udejanjanje pri oblikovanju besedil oziroma za globlje sprejemanje estetskih lastnosti umetnostnega jezika in besedil. Med spoznavne smotre spada poglobitev zavesti o družbeni vlogi jezika (v sodobnem vidu in vsaj okvirno tudi zgodovinsko), spoznanje zvrstnostne strukturiranosti slovenskega jezika, glasoslovne in slovnične zgradbe knjižnega jezika ter osnovnih značilnosti slovarskega bogastva (s sinonimiko, frazeologijo, prevzetimi besedami itd.) in ob tem sprejetje norme knjižnega jezika z osnovami pravopisa in pravoerečja. Na tej ravni je zasnovana tudi osnovna informacija o sporočanju, o načelih splošne stilistike (tudi praktične stilistike), posebej so nakazani nekateri upovedovalni postopki (na primer zgradba dialoga, monologa itd.) ter glavne stalne oblike sporočanja. Še bolj kakor v prejšnjem obdobju se tudi na tej stopnji nadaljuje seznanjanje z jezikovnim udejanjanjem v procesu sporazumevanja (z vidika komunikacijske teorije in pragmatike). Splošni vzgojni smotri na tej stopnji se delijo na usposabljanje: učenec mora obvladati sporočanje v vrsti v komunikacijskem procesu – in jezikovno identifikacijske: globljemu poznavanju in obvladovanju lastnega jezika se sedaj pridružuje spoznavanje tujega

jezika (spoznavanje tujega jezika mora temeljiti na sistemu maternega jezika in mora biti z njim usklajeno!); temeljni vzgojni smoter je v oblikovanju realnih razmerij do pomena lastnega (čeprav nesvetovnega jezika, vendar jezika lastne, specifične slovenske kulture) in drugih (tudi svetovnih) jezikov.

2.1.4 Posebni smotri te stopnje predmetnega pouka (od petega do osmega razreda osnovne šole) vsebujejo najprej tako ožje strokovni kakor didaktični kriterij. Ker traja spoznavanje slovenskega jezika od predšolske dobe do konca šolanja in predstavlja celoto ves jezikovni pouk, je treba v takem zaokroženem redu zasnovati tako nadrobnejše učne načrte kakor šolsko prakso. Cilj takega pouka je, da postane jedro vedenja o jeziku in pravil njegove rabe del tistega nujnega znanja o jeziku in posebej o slovenskem jeziku, ki naj spremlja učenca v življenje.

V razdobju predmetnega pouka dobi učenec prvo zaokroženo informacijo o jeziku, njegovi zgradbi in udejanjanju v komunikacijskem procesu. Ta informacija je spričo sodobne vloge jezika v zasnovah sodobnih računalnikov pomembna tudi za kasnejše vedenje o jeziku. Še veliko bolj kot v obdobju razrednega pouka morata biti spoznavni in vzgojno-usposobljalni smoter povezana v tem novem obdobju jezikovne vzgoje in izobraževanja.

V sklopu posebnih smotrov ostaja zdaj odprto posebno vsebinsko in didaktično vprašanje: kako doseči, da bo obsežna in zapletena informacija o slovenskem jeziku postala del kulturne zavesti in podlaga lastnega samostojnega jezikovnega izraza. Potrebna je izredno natančna selekcija informacij, omejitev na bistvene prvine in predvsem na jezikovne postopke in na pravila za njih izpeljavo: smisel takega razvrščanja snovi je v poglobitvi in predvsem v utrditvi snovi v spominu in v miselnem obvladovanju jezikovne predmetnosti.

Posebni smotri natančneje določajo v splošnih smotrih navedena predmetna področja in poudarjajo povezave v spoznavnem in vzgojnem delu. Jezikovna norma, posebej še pravopisna in pravorečna norma, je sestavni del spoznavanja jezikovnega sestava in besedil. Že na tej stopnji je pojasnjeno hierarhično razmerje med jezikovnimi ravninami, ravnina izrazne podobe (glasoslovna ravnina) je postavljena nasproti ravninam skladnje, ki uči pravila za izražanje pomenskih podstav (podobno kot besedotvorje), in oblikoslovja. S prvinami skladnje in besedotvorja spoznavajo učenci možnosti sinonimnega izražanja, obenem pa so opozorjeni na potrebo po izrazni (terminološki) disciplini pri strokovnih besedilih. V posebnih smotrih je natančneje določen tudi položaj kulture govora (v javnem in zasebnem govornem položaju), branja in tehnike branja. Posebni smotri tudi nakazujejo povezavo med jezikovno in književno vzgojo pri jezikovnostilističnem obravnavanju književnih del.

2.1.5 *Splošni smotri jezikovnega pouka v usmerjenem izobraževanju.* Splošni izobraževalni smotri vsebujejo na tej stopnji (odvisno od usmeritve in zmožnosti učencev) zaokroženo sodobno spoznavanje jezikovne zgradbe na višji, zahtevnejši ravni kot pri predmetnem pouku; pouk je naravnani k bistvenim lastnostim in zaokroženemu pogledu na celoto, pojasnjuje bolj zapletene in med seboj odvisne prvine, lastnosti in razmerja v jezikovnem sestavu in besedilih. Ob tem se oblikuje razlikovanje med univerzalnimi, vsem jezikom bolj ali manj skupnimi lastnostmi, in tistimi, ki so tipične za materni (slovenski) jezik.

Zgradba (struktura) se na tej višji stopnji spoznavanja še izraziteje prikazuje kot zveza hierarhično razvrščenih ravnin jezikovnih znamenj in razmerij med njimi. Posebej in upošteva različne zvrsti jezika in besedil so prikazani pretvorbni mehanizmi v jeziku in pojasnjeni glede na zvezo med miselnimi in pomenskimi podstavami in izraznimi možnostmi na skladenjski in besedotvorni ravnini. V tem okviru so poglobljeni tudi računalniški vidiki jezikoslovja.

Pri neumetnostnih besedilih so predmet obravnavanja različni, predvsem strokovni vidiki, tako terminološka disciplina, pa tudi vidiki sodobne pragmatike; pri umetnostnih besedilih je v ospredju jezikoslovni vidik literarne teorije.

Spoznavanje zajema tudi razmerje jezika do življenja, torej družbeno funkcijo jezika, in sicer tako v sočasnem (sinhronem) uvidu, v glavnih razvojnih črtah pa seznanja tudi z razvojem zlasti knjižnega jezika, prikazani so tudi nekateri vidiki diahronije (zlasti ob razpravi o izvoru krajevnih in osebnih imen). Posebej se prikazuje problematika slovenskega jezika (v javnosti) iz sociolingvističnega zornega kota; slovenski etnostni prostor se pri tem obravnava kot celota, zato se obravnavajo tudi položaji slovenskega jezika v stiku z jezikom večinskega naroda (v Italiji, Avstriji, na Madžarskem). Definiran je tudi položaj slovenskega jezika do jezika drugih narodov in narodnosti v SFRJ.

Vzgojni smotri se nadaljujejo v poglobljanju kulturnih navad v izražanju, posebna pozornost velja strokovnemu izražanju. Ob pouku književnosti je poseben poudarek tudi knjižni govorni izrazni podobi (branje, recitiranje umetnostnih besedil itd.); ta vidik je potreben tudi za učenje kultiviranega javnega nastopanja. Podobno kot pravorečje je zavezujoč tudi pravopis.

Splošni smoter zajema poglobljanje zavesti lastnega jezika v razmerju do drugih jezikov kot del sodobne zavesti.

2.1.6 Posebni smotri razčlenjujejo splošne smotre v razumnem prepletu strokovnih in vzgojnih prvin. Za uresničevanje je potreben *ustrezen šolski čas*; področje je nujno potrebno za oblikovanje izrazne, pa tudi miselne mobilnosti vseh učencev, ne glede na smer, razlike so lahko le v stopnji učenja.

KAKO POVEZATI JEZIKOVNI POUK Z RABO

1. Zastavitev problema

Zastavljeno vprašanje je nedvomno temeljno vprašanje teorije jezikovne vzgoje (= jezikovne didaktike). Medtem ko jezikoslovje teži h globinskemu opisu ožjega dela jezikovne dejanskosti, mora jezikovna vzgoja neprestano težiti k celostnemu razvoju učenčevega govora in njegovih sporazumevalnih zmožnosti. V tem prizadevanju je pogosto ukleščena v protisloven položaj: na eni strani je zavezana hitremu uvajanju jezikoslovnih spoznanj v pedagoško prakso, na drugi za ceno jezikoslovne sodobnosti in globine ne sme zanemariti razvoja učenčevega govora. Napetost med omenjenima nalogama je tem večja, v čim večjem nesorazmerju je tudi razvoj posameznih vej jezikovne didaktike: didaktike jezikovnega pouka, sporočanja in književne vzgoje. Medtem ko se pri nas didaktika jezikovnega pouka zadnje desetletje intenzivno razvija, teorija književne vzgoje in sporočanja nekoliko zaostajata. To bi utegnilo imeti neugodne posledice za enakomerno skrb za vsa področja jezikovne vzgoje.

Kako nam pri jezikovni vzgoji uspe povezati jezikovni pouk z rabo, pa ni odvisno samo od naštetih dejavnikov, ampak tako rekoč v največji meri od jezikoslovne teorije same, od tega, ali je ta zmožna pojasniti delovanje jezika med sporazumevanjem ali pa se še zmeraj ukvarja z jezikom kot samozadostnim, zaprtim, za družbene dejavnike neobčutljivim sistemom.

Da bi lahko dala oceno obstoječega stanja jezikovne vzgoje in nakazala smeri njenega nadaljnjega razvoja, naj uvodoma oblikujem model jezikovnih in sociolingvističnih pravil, ki vodijo človekovo praktično sporazumevanje.

2. Pravila, ki usmerjajo nastajanje sporočila

V jezikoslovju je uveljavljeno spoznanje, da je temeljna enota sporazumevanja besedilo. Za začetek si oglejmo nekaj preprostih sporazumevalnih (= govorno-družbenih) položajev in skušajmo na podlagi teh opazovanj razkriti pravila jezikovne rabe.

– Kako se sporazumeva inženir, ki je doma na Pohorju, na sestanku delovne organizacije in kako s kmeti v domačem kraju;

– kako bi poprosila naslednje naslovnike, naj odprejo okno: mlajšega brata, očeta, sošolca, učitelja, tujca;

– kako bi na cesti pozdravila učitelja in kako sošolca;

– kako bi o prometni nesreči poročala v časopisu, miličniku in svojim domačim.

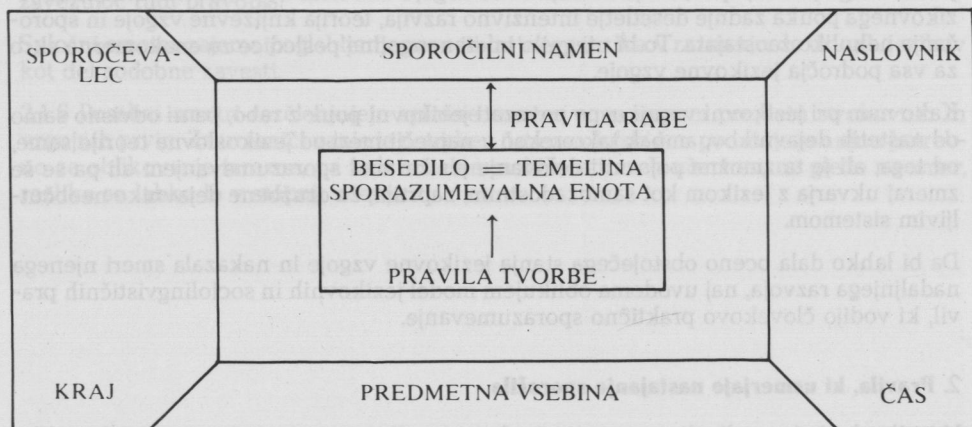
Naštela sem le nekaj preprostih govorno-družbenih položajev.

Razčlemba nam najprej pokaže, da isti sporočilni namen v raznih sporazumevalnih položajih izrazimo različno. Med govorjenjem se neprestano odločamo o tem, kateri izraz bi najbolj ustrezal okoliščinam: upovedovani predmetni vsebini, naslovniku, prostoru in času sporočanja (kontekstu). Če torej izraz ob istem sporočilnem namenu izbiramo, je treba jezik s stališča rabe definirati kot socialno občutljivi sestav izbirnih izraznih sredstev. Najprej izberemo socialno zvrst, nato besedišče, skladenjsko različico, glasovno podobo povedi in sestavo besedila, če je to zgrajeno iz več sporočilnih enot.

Za uspešno sporazumevanje ne zadoščajo samo pravila tvorbe in izbirna sredstva za izražanje enakih sporočilnih namenov. Obvladati moramo tudi pravila rabe. Ta uravnava razmerja med pravili tvorbe in govorno-družbenim položajem in določajo izbiro. V jezikoslovju oz. njegovi veji sociolingvistiki še niso raziskana. Kljub temu pa velja prepričanje, da je v sklopu verjetnosti empiričnih raziskav mogoče napovedati pogostnost rabe v posameznem položaju. Pravila rabe so sestavljena iz nenapisanih dogovorov, norm in načel o tem, kako se kaže govorno obnašati v posameznem družbeno-govornem položaju, da bi bilo naše govorno vedenje položaju primerno in učinkovito.

Prikazana razčlemba je razkrila pravila, ki vodijo jezikovno vedenje v procesu sporazumevanja. Povzemam jih z naslednjim narisom.

OKOLIŠČINE (kontekst)

PRAVILA TVORBE:

Vodijo nastajanje besedila:

- besedišče in besedotvorna ustvarjalnost;
- pravila tvorbe stavkov in stavčnih zvez;
- pravila tvorbe besedil (kohezivna pravila, makrostrukturalna pravila)

CILJ:

slovnicična pravilnost

IZBIRNA PRAVILA:

Jezik je socialno občutljiv sestav izbirnih pravil:

- izbira vrste govornega dejanja (npr. prošnja, nasvet, ukaz, spodbuda idr.)
- socialne zvrsti;
- besedne sopomenke;
- skladijske različice;
- glasovne različice;

slogovno-sporočilna ustreznost

PRAVILA RABE:

vodijo razmerja med sporazumevalnim položajem in izrazom: dogovori, norme, načela, strategije o primernem in učinkovitem sporazumevanju.

primernost in učinkovitost

Teoretična razčlemba jezikovnih pravil rabe omogoča oceniti, ali je teorija in praksa jezikovne vzgoje usklajena s temi ugotovitvami, in če ni, kje bi morali prizadevanja okrepiti in z novimi vsebinami, metodami ali celo smotri izboljšati jezikovni pouk, da bi v večji meri razvili kulturo praktičnega sporazumevanja.

Potem ko smo oblikovali teoretični model pravil, ki usmerjajo rabo jezika, skušajmo oceniti ali se ta spoznanja zadosti izražajo v teoriji in praksi jezikovne vzgoje.

3. Primanjkljaji jezikovnega pouka

Pri jezikovnem pouku smo se ustavili pri stavku in stavčnih zvezah; to so bile najvišje enote jezikovnega spoznavanja. Jezikovna pravila, po katerih nastajajo besedila (pravila o koreferenčnem izražanju: pozajmljanje: osebnozaimensko, kazalno, oziralno; leksično poimenovanje, sopomensko izražanje, izpusti idr.), pa le polagoma prodirajo v učne načrte, še počasneje v sam pouk. Znatni napredek je dosežen z novimi učnimi načrti za usmerjeno izobraževanje, vpeljavajo spoznanj besediloslovja pa omogočajo tudi učni načrti za osnovno šolo.

V šoli vse premalo uzaveščamo jezik kot sestav izbirnih in družbeno občutljivih pravil tvorbe tako na sistemski ravni kot med praktičnim sporazumevanjem. Vpeljali smo sicer teme socialne zvrsti, funkcijske zvrsti, ne spoznavamo pa tudi slogovno in sobesedilno motiviranih besednih in skladenjskih različic, ki jih imamo pri upovedovanju na voljo.

Pravila rabe, to je dogovori, norme, načela in strategije o tem, kateri izraz ustreza sestavi sporazumevalnega položaja, pa v šolo skoraj še niso prodrli in tu nas čaka največ dela.

Med temeljne primanjkljaje jezikovnega pouka lahko uvrstimo tudi razširjeno prakso, da jezik opazujemo mimo besedila in rabe, pri obravnavi besedil pa se obnašamo, kot da niso izražena jezikovno. To je posebej boleče pri pouku književnosti, saj se je umetnostno besedilo skozi zgodovino slogov razvijalo kot zavestno raziskovanje in bogatenje izraznih možnosti jezika. Jezik v zgodovini umetnostnega besedila in teorija umetnostno-estetske jezikovne vloge je tako rekoč neobdelano raziskovalno področje.

S stališča jezikovne didaktike bi lahko rekli, da smo premalo spoštovali temeljno načelo jezikovnega pouka, ki pravi, da naj bo besedilo izhodišče pri obravnavi sleherne slovnične teme. Izbira besedil naj bo zvrstno raznolična, slogovno neoporečna in blizu učenčevim zanimanjem. Besedilo pa lahko nastane tudi kot izid neposrednega sporazumevanja v razredu. Nato ga opazujemo s stališča slovnične pojava, ki je predmet obravnave.

4. Kako pri jezikovnem pouku do besedila in rabe

Vedno znova je treba poudarjati, da kultura sporazumevanja ni odvisna samo od jezikoslovne teorije in jezikovnega pouka, ampak od jezikovne rabe pri vseh predmetih. Zahteva »dajte jim priložnosti, da komunicirajo«, ni le stališče modernega učenja jezika, ampak temeljno dejstvo, da se vse, kar se zgodi v razredu, zgodi v obliki sporazumevanja, pretežno seveda jezikovnega.

Učencem je treba omogočiti sporazumevalno prakso, ki spodbuja demokratični pogovor, v katerem prevladujejo načela sproščenosti, enakomerne porazdelitve sporazumevalnih priložnosti, argumentiran in problemski pogovor.

Neposredno na jezikovni pouk pa se navezujejo naslednji smotri sodobne jezikovne vzgoje, ki jih lahko izpeljemo tudi iz uvodoma dane razčlembe pravil jezikovne rabe:

– učenci naj poleg skladnje stavka in stavčnih zvez osvojijo tudi pravila, po katerih stavke in stavčne zveze povezujemo v večje besedilne celote. To so predvsem t. i. kohezivna pravila: pozajmljanje (osebnozaimensko, kazalno, oziralno), izpusti sestavin glagolske in samostalniške besedne zveze ali večjih besedilnih delov; raba veznika in členka v besedilu, oblike leksične kohezivnosti;

– poleg teh besedilotvornih pravil naj spoznajo tudi makrostrukturalna pravila, tj. zgradbo besedila kot celote, najprej ob razčlembi tujih besedil, nato kot dispozicijo lastnega besedila;

– uzaveščamo jim izbirne možnosti za izražanje enakih vsebinskih podstav in različice vrednotimo slogovno in sporočilno;

– poleg pravil tvorbe spoznavajo tudi pravila rabe. V ta okvir uvrščamo znanje o temeljnih sporočilnih vlogah, vrstah govornih dejanj za njihovo opravljanje, socialnih in funkcijskih zvrsteh, besednih sopomenkah, skladenjskih in glasovnih različicah. Uzaveščamo pravila rabe, ki zadevajo naslovnika in njegov družbeni položaj (oblike demokratičnega ali hierarhičnega sporazumevanja v družini, šoli, poklicu, družbi), načela medsebojnega sporazumevanja in drugo.

Naštete smotre bom skušala prikazati nadrobneje in ponazoriti s primeri. Izbrala sem možnosti, ki jih boste lahko nemudoma uresničevali in ne bo treba čakati sistemskih sprememb učnih načrtov in učbenikov. Dobra volja bo zadosti.

4.1 Prvine besedilne skladnje

Do pravil besedilne skladnje učence pripeljemo po dveh poteh: pri obravnavi stavka in stavčnih členov uzavestimo sobesedilno motivirane različice: izpuste poimenovanj za osebek in njegovo izražanje z oblikoslovnimi podatki, vsebovanimi v osebni glagolski obliki (povedku), pozajmljanje poimenovanj za predmet, izpuste sobesedilno znanega jedra samostalniške besedne zveze. Poleg tega pa ta pravila lahko povzamemo z razmeroma preprostim sintetičnim postopkom: učenci tvorijo besedilo iz vsote stavkov in ugotovijo, kateri posegi so bili potrebni, da je nastala oblikovno usklajena celota.

4.1.1 Sobesedilno motivirane preoblike pri obravnavi stavčnih členov. Poleg samostojnih in neodvisnih struktur bi morali spoznati njihove sobesedilne ali slogovno motivirane preoblike. Ogledimo si nekaj značilnih primerov:

Z besedo ali besedno zvezo izraženega stavčnega osebk a v sobesedilu ne ponavljamo, ker oblikoslovne podatke o njem nosi povedek – osebna glagolska oblika (osebek namreč določa spol, število in osebo povedka), predmetnopomenski podatek pa ohranimo v delovnem spominu:

(1) *Skozi okno je pogledala jezna gospodinja, v roki je (Ø) držala snežno belo krpo.*

(2) *Z besedo ali besedno zvezo izraženi predmet, znan iz sobesedila, pozajmimo:*

Sapra je vzela izpod pazduhe lešnik in ga dala veverici. Ta je vzela lešnik v tačke in si ga s sijočimi očmi ogledala in ugriznila vanj.

Bogate možnosti za sobesedilne in slogovno motivirane preoblike nudi obravnava prilastka.

Obravnavo prilastka bi morali izpopolniti z dvema temeljnima spoznanjema: (a) s pretvorbni razmerjem med glagolsko in samostalniško zvezo, ki je temeljno pomenotvorno slogovno sredstvo, ki ločuje pomembne jezikovne zvrsti med seboj, in (b) s sobesedilno

motiviranimi posegi v sestavi samostalniške besedne zveze, tj. z možnostjo izpusta iz sobesedila znanega jedra v samostalniški besedni zvezi.

a) (1) *V tako napetem prisluškovanju ni vedel, kako ga je zmanjkalo.*

Napeto je prisluškoval *in ni vedel, kako ga je zmanjkalo.*

(2) *Zagledal je drobceno svetlobo v obliki očesc.*

..., *ki je bila podobna očescem.*

..., *podobno očescem.*

Hitel je v hosto, ki je dišala po zelenem rastju.

..., *dišečo po zelenem rastju.*

Hitel je v hosto, po zelenem rastju dišečo.

(3) *Mlada, čedna in rumenokljuna kosovka je rekla kosu, ki jo je zapeljeval s sladkim prepevanjem: »Ja, kam pa hiti ta ubogi otrok brez perja?«*

Mlada kosovka – bila je čedna in rumenokljuna – ...

Mlada kosovka, čedna in rumenokljuna, ...

Učenec naj bi spoznal izbirne možnosti, ki jih ima na voljo za izražanje lastnosti predmetov, in jih slogovno ovrednotil. Temeljno polje slogovnih možnosti so opisane pretvorbne možnosti, ki omogočajo najprej pretvorbo glagolskega izražanja v samostalniško, nadalje levo, desno, stavčno ali pristavkovno izražanje pomenskega določila. Tako bi obravnava prilastka ne ostajala formalno spoznanje o zgrajenosti stavka (to je seveda temeljno in nujno izhodišče za nadaljnje širitve), ampak bi z njo bistveno obogatili učenčeve izrazne možnosti.

b) Za izražanje enako pomembne kot opisane slogovne različice so sobesedilno motivirane preoblike, tj. izpust iz sobesedila znanega jedra samostalniške besedne zveze.

(4) *Pohitel je v kamro in se vrgel na posteljo beroč Andersenove pravljice. Najprej je prebiral tisto (Ø) o starem volku.*

Navadno ljudje mislijo, da sta pri nas dva ježa, svinjski (Ø) in pasji (Ø); da je svinjski (Ø) dober za jed, pasji (Ø) pa ne.

Že spoznanim možnostim (pozajmljanje, izpusti, pretvorbe GZ v SZ) je treba dodati še možnosti leksične izbire pri izražanju koreferenčnih sestavin besedila.

4.1.2 Obravnavo sobesedilno in slogovno motiviranih preoblik pri posameznih stavčnih členih strnemo tako, da opazujemo življenje stavčne strukture (kot temeljne enote) v besedilu. Zelo primerna je sintetična pot: učencem damo skupino pomensko povezanih, a oblikovno neusklajenih stavkov. Ti tvorijo oblikovno usklajeno besedilo in pri tem odkrijejo pravila za izražanje koreferenčnih sestavin besedila. Oglejmo si preprost primer:

(1) *Deklica reže kruh z nožem. Nož je oster. Deklica se ureže v prst. Iz prsta deklici priteče kri.*

Odkrili bodo več mogočih »dobrih« besedil. Raznolikost odgovorov pa je temeljna sestavina ustvarjalnosti. Oglejmo si nekatere rešitve:

(1.1) *Deklica reže kruh z nožem. Rezilo je ostro. Nerodnica se ureže v prst. Iz rane ji priteče kri.*

Besedilo je nastalo z leksičnim preimenovanjem koreferenčnih sestavin besedila. Odkrito je prvo pravilo za izražanje koreferenčnosti.

(1.2) *Pri rezanju kruha z ostrim nožem se deklica ureže do krvi v prst.*

Besedilo je doseženo s posamostaljenjem stavkov.

(1.3) *Deklica reže kruh z nožem, ki je oster. Ureže se v prst, iz katerega ji priteče kri.*

Pri tvorjenju besedila je uporabljeno oziralno in osebnozaimensko pozajmljanje ter izpust osebkovega poimenovanja (ker so podatki o njem vsebovani v povedku).

Nastalo bo morda še več besedilnih »različic«. Razložili jih bomo slogovno in sporočilno. Z leksičnim preimenovanjem damo predmetnopomenskim podatkom večji poudarek kot z nezaznamovalnim pozajmljanjem. Pri strnitvi nekatere podatke potisnemo v podrejeni položaj (rezanje kruha, ostri nož, do krvi).

Potrdile se bodo naslednje prednosti procesne pojmovnosti:

- že v procesu spoznavanja bo dosežena tesna vez med teorijo in prakso, teorija (pravila koreferenčnega izražanja) bo usmišljena praktično, s procesom tvorjenja besedila;
- postopek bo vseboval prvine ustvarjalnosti: rešitev ne bo samo ena, ampak jih bo več. To pa ni samo sestavina obče ustvarjalnosti, ampak razkriva bistvo sporazumevalne ustvarjalnosti: med tvorjenjem sporočila neprestano izbiramo med izbirnimi upovedovalnimi pravili;
- ker bodo učenci v spoznavnem procesu dobresedno vstopili v besedilo, bodo za delo motivirani;
- usvojeno znanje bo uporabno.

Procesna pojmovnost razkrije bistvo sporazumevanja, poveže teorijo s prakso, razvija ustvarjalnost in prispeva k uporabnosti znanja.

Toda uveljavimo jo lahko šele tedaj, ko znanost razkrije bistvo nekega procesa.

4.1.3 Poleg sobesedilno motiviranih preoblik posameznih sestavin glagolskega stavka in stavka kot celote naj učenci spoznajo še preoblike, pri katerih posamezno sestavino stavčne strukture izločimo, osamosvojimo ali podvojimo. Logično zgradbo stavka ohranjamo neokrnjeno le v strokovnih besedilih, pri praktičnem sporazumevanju in v umetnostnih besedilih pa ravnamo drugače. Oglejmo si nekaj razmeroma naključno izbranih primerov (sistematičnih raziskav še nimamo):

(1) *V brajdi se je oglašal črček. Boječe. Kakor grgrajoči biseri. (V brajdi se je boječe oglašal črček kakor grgrajoči biseri).*

Sestavino osamosvojimo, ji damo neodvisnost in tako večjo sporočilno težo.

(2) *Spod sebe je vzel poležano knjigo in smuknil v rosno jutro. Kar v belih spodnjicah.*

(3) *To uslugo ti pa res lahko naredim. Z največjim veseljem.*

(4) *Miška se je držala za gobček in od časa do časa zatamala. Malo od bolečine, malo od lakote. Malo od užaljenosti, malo od jeze. Malo pa tudi od strahu pred zobozdravnikom.*

Še večjo sporočilno težo dobi sestavina, ki jo z osamosvojitvijo podvojimo oziroma ponovimo. Ponovljeno pomensko natančneje določimo:

(1) *Kapljica je uzrla na suhi vejici puščavske rastline cvet. Svoj cvet.*

(2) *Torej potrebujem pomoč, je sklenila Sapramiška, in vtaknila vse tri lešnike pod pazduho in se odpravila ven. V gozd.*

(3) *Glej ga, zajca, ki ždi pod grmom, debelega sivega zajca z debelimi sivimi očmi.*

(4) *Ti si ga požrla, moj lešnik, ki sem si ga prihranila od včera. Moj lešnik, ki mi ga je dala sestrična! Tako krasen lešnik!*

Seveda pa vse te preoblike spozna učenec šele tedaj in samo tedaj, ko je trdno osvojil temeljno in neodvisno strukturo stavka in stavčnih zvez. Pri tem bo pogosto potrebna individualizacija in notranja diferenciacija, pri čemer imajo osnovne strukture naravo temeljnega in za vse obveznega znanja, preoblike pa osvojijo tisti, ki so jim kos. Ob dobri metodi je takih lahko veliko, da ne rečem vsi poprečno zmožni učenci.

4.2 Izbirna jezikovna pravila

Med upovedovanjem se neprestano odločamo, kako bomo vsebino in sporočilni namen izrazili. Izbira na eni strani predpostavlja izbirna izrazna sredstva, na drugi pa, da ima govorno dejanje lahko razne izide, zaželeno in nezaželeno. Dejanje velevanja ima dva mogoča izida: naslovnik bo zaželeno dejanje opravil ali pa ga ne bo. Zato sporočevalec med upovedovanjem oceni, s katerimi izraznimi možnostmi bo najverjetneje dosegel zaželeni sporočilni učinek. Oceno opravi na podlagi preteklih izkušenj z naslovnikom. Če pa takih izkušenj nima, opravi prenos iz drugih podobnih položajev. Zlasti v tem primeru se pogosto moti. Najprej se odloči za samo vrsto govornega dejanja. Izbira izmed možnosti, ki jih ima na voljo za opravljanje iste sporočilne vloge. Na naslovnikovo voljo lahko vpliva tako, da mu ukaže, svetuje, ga spodbudi, prosi, izrazi željo. Sočasno oz. najpoprej izbere socialno zvrst. Sledi izbira besedišča, skladenjske različice in končno glasovna realizacija povedi. Tudi na tej ravni je več možnosti.

Poglejmo si nekaj mogočih različic, ki jih ima na voljo mama, če želi otroka spodbuditi, da bi pojedel koren:

a) Izbira govornega dejanja: želja, prošnja, zahteva, ukaz, spodbuda, nasvet, utemeljitev idr.:

Marko, moraš pojesti koren!

Marko, pojej koren!

Marko, zahtevam, da poješ koren!

Marko, takoj pojej koren!

Marko, kako bi bilo, če bi pojedel koren!

Marko, zakaj ne poješ korena!

Marko, korenje je zdravo, le pojej ga!

Marko, želim, da poješ koren!

Marko, boš pojedel koren?

Itn.

Odločimo se npr. za spodbudo. Sledi izbira besedja: (koren/korenček, Marko/Markec, pojej/popapaj) in skladenjske različice. Glasovne podobe ni mogoče ponazoriti, lahko pa si predstavljamo, na koliko načinov je mogoče poved izgovoriti.

Zastavlja se pomembna raziskovalna naloga: sistematična raziskava govornih dejanj, ki jih imamo na voljo za opravljanje iste sporočilne vloge, raziskave skladenjskih različic na sistemski ravni in njihovo slogovno-sporočilno vrednotenje v besedilih. Še največ je postorjenega pri raziskavah funkcijskih zvrsti. Tu so razmeroma jasna tudi pravila rabe, tj. razmerja med zvrstjo in govornim položajem. Zanimivo raziskovalno vprašanje je tudi možnost leksičnega poimenovanja koreferenčnih prvin besedila (sopomenke, nadpomenke idr.).

Ob vseh teh neraziskanih vprašanjih si oglejmo primere skladenjskih različic in poskusimo prikazati nekatere pomenske premike, ki jih omogočajo:

Šel je na podeželje, ^{tam} ga je čakala nevesta. (priredno-podredna
kjer razmerja)

Ko se je oče vrnil, so se vrstili prepiri. (samostalniško-glagolsko)

Po očetovi vmitvi

Zahrepenel je.
Obšlo ga je hrepenenje.

Oče prihaja, verjetno spet pijan.
Oče. Prihaja. Verjetno spet pijan. (sestavljena-razstavljena sestava)

Postavljata se dve vprašanji: katere skladenjske različice imamo na voljo (njihova sistem-ska obravnava) in kaj vpliva na njihovo izbiro med sporazumevanjem.

Kadar v jeziku izrazna sredstva izbiramo, smo v območju slogovnega. Toda že sedaj je tre-ba povedati, da je slog tudi pomen. »Sopomenk«, tako besednih kot skladenjskih, ki bi pomenile isto na vseh pomenskih ravninah, v jeziku ni. O stilistiki v skladnji piše precej izčrpno J. Toporišič (razprava je ponatisnjena v Novi slovenski skladnji, 1983, str. 189). Pisec našteje 15 slogovnih krogov. Nekatere bom ponovila, le da jih bom razvrstila po drugačnem merilu:

(1) priredno-podredno izražanje skladenjskega razmerja (med besedami, besednimi zve-zami ali stavki):

V velelnih povedih je izhodišče sporočila naslovnik, ^{ta} naj bi prevzel vlogo vršilca.
ki

(2) glagolsko-samostalniško izražanje:

Po njegovem odhodu je zavladalo olajšanje.
Ko je odšel,

(3) glagolsko-neglagolsko izražanje:

Ssst! – Tiho bodi! Utihni!

(4) premi-odvisni poročani govor:

»Grozno, polž v solati!« je zakričala mama.
Mama je zagledala v solati polža in zakričala.

(5) nedokončane, zamolčane, izpuščene, izpostavljene, preskočene, pristavljene, vrinjene skladenjske sestavine:

Se mogoče še spomniš, takrat ...
Tako izgini, če ne ...!
Naš Joža, ta ti jo pa zna zagosti!
Odpotoval je v Italijo, v Bari.
S tisto tvojo košarko, kar pozabi nanjo!
Zunaj, mislim da pred sosedovo hišo, je zacvilil pes.

(Dular, Kirn, Mrdavšič, 1979)

(6) poimenovalne različice: enobesedna ali večbesedna poimenovanja:

Išče te tisti, ki zdravi živino.

Išče te živinozdravnik.

(7) vezniške različice, mnogovezje, brezvezje.

(8) skladienske različice v okviru besednega reda:

Kakšno je dano v tem pismu povelje?

Kakšno povelje je dano v tem pismu?

V šoli obravnavamo skladiensko stilistiko še iz drugih, ne samo iz systemskega zornega kota. Učenec spozna skladienske različice glede na prenosnik (govorjena ali pisana besedila), glede na funkcijsko zvrst (skladnja umetniških, strokovnih, praktičnosporazumevalnih besedil), slog posameznih piscev in še kaj. Po skladienski oblikovanosti se razlikujejo tudi sporočanske oblike, kot so opis, pripoved ali razlaga (glej J. Dular, T. Korošec, Slovenski jezik 3).

Samo znanje o skladienskih različicah torej ne zadošča. Učenec mora razviti zmožnost njihove izbire glede na vrsto besedila, namen sporočila in naslovnika.

4.3 Pravila rabe

Medtem ko so pravila tvorbe dogovorjena in skoraj brez izjem, je razmerje med govornim položajem in izrazom veliko manj jasno in zastavlja se vprašanje, ali je povsem nedogovorjeno ali pa vendarle obstajajo družbeno dogovorjena razmerja o tem, kateri izraz ustreza posameznemu govornemu položaju. Bahtin pravi, da bi bilo sporazumevanje prenaporno, če že ne kar nemogoče, če bi se sporočevalec moral v slehernem govornem položaju odločati, kako naj oblikuje sporočilo. Ugotavlja, da najpogosteje ne izbiramo besed in skladienskih pravil, ampak uporabljamo že kar narejene besedne zveze ali celo povedi. Kadar so razmerja med govornim položajem in sestavom jezikovnih izraznih sredstev dogovorjena, govorimo o *z v r s t e h*. Dogovorjeni so mnogi vzorci praktičnega sporazumevanja (pozdravi, pokloni, zahvale, nagovori, razne oblike javnega sporazumevanja), do neke mere je dogovorjena oblika strokovnih in znanstvenih besedil, dogovorjeno je, kdaj se sporazumevamo v narečju in kdaj v zbornem ali pogovornem jeziku. Vendar se je treba zavedati, da so pravila rabe socialno obarvana in slojevsko porazdeljena; kmečki ljudje npr. se pozdravljajo drugače od mestnih, študentje drugače kot profesorji. Človek skupaj s socialno izkušnjo usvaja tudi znanje o učinkovitem in primernem izražanju v posameznih govornih položajih.

Sestavina pravil rabe so tudi *s p o r a z u m e v a l n a n a č e l a*. Grice je prikazal načelo sporazumevalnega sodelovanja, razčlenil ga je na načelo kakovosti, količine, razmerja in načina, to je zahteve, da med sporazumevanjem sodelujemo s pomembnimi podatki, da ne povemo niti manj niti več, kot je treba, da smo zavezani resnici in dokazu, se izogibamo dvomnosti in nejasnosti ter sporočamo urejeno. Leech je dopolnil to načelo še z načelom obzirnosti, vljudnosti in ironije. Toda temeljna vloga sporazumevanja ni sporazumevalno sodelovanje, ampak učinkovito sporazumevanje, to je tako, pri katerem sporočevalec doseže sporočilni namen: naslovnika npr. prepriča, da ima prav, vpliva na njegova stališča in njegovo voljo ter dejavnost, ga vplete v lastna doživljanja in drugo. Sporočevalčevi sporočilni nameni pa lahko zahtevajo, da zataji resnico, je neiskren in prikriva dejanski interes. Poleg sporazumevalnih načel sporazumevanje v prvi vrsti usmerjajo sporočevalčeve potrebe, interesi in motivi ter njegova ocena naslovnikovih interesov in potreb. Med sporazumevalnimi načeli in vrednotami ter potrebami in interesi lahko pride do naslednjih neskladij:

- iskrenost sporočila zahteva skladje med mišljenim in izrečenim;
 - resničnost sporočila zahteva skladnost med izrečenim in dejanskim;
 - načela, ki zadevajo spoštovanje naslovnika in obzirnost do njega
- načela,
vrednote:

potrebe NESKLADJE

interesi

motivi rešitev konflikta: odpoved potrebam ali načelom

Zavedati se je treba, da imata etično-vrednostna in interesna podstava sporočila razredno naravo. Zato se zastavlja vprašanje, kako vgraditi v proces jezikovne vzgoje temeljni etični imperativ, da je treba govoriti tako, kot mislimo, in delati, kakor govorimo. Jezik je namreč izraz protislovnih razmerij med mišljenjem, delom in govorjenjem. Omogoča naslednja razcepljena razmerja med dejanjem, govorjenjem in mišljenjem:

- misel: govori drugače, kot misli – laže, je neiskren;
govori brez misli, čveka.
- beseda: beseda je beg pred dejanjem – kaj boš govoril, delaj;
govori tako, a dela drugače; beseda prikriva dejanja.
- dejanje: dejanje je beg pred besedo in izkrivljenimi razmerji med besedo, dejanjem in mislijo; neposredna akcija in nejezikovni kodi postanejo sredstvo sporočanja (npr. punk).

Pravila rabe so premalo raziskano področje jezikovne dejanskosti, celo vprašanje, ali jih je mogoče sistematično razčleniti, ni zanesljivo odgovorjeno. Zahtevajo namreč, da raziskujemo povezave med jezikovnim in družbenim vedenjem. Toda že skopo in nepopolno zajetje vprašanj, ki so povezana z njimi, omogoča postaviti nekatere smotre in naloge jezikovne vzgoje:

- učenci naj spoznajo slovenski jezik kot sestav socialnih zvrsti. Osvojijo naj normo knjižnega jezika, ob tem pa razvijejo občutek za primerno rabo vseh zvrsti;
- ob pravilih pisnega izražanja naj spoznavajo lastnosti govornega izražanja in si uzaveštijo dejstvo, da je govorna beseda in glasovna podoba jezika prvotna oblika sporazumevanja;
- spoznavajo naj jezikovne lastnosti vseh funkcijskih zvrsti: poleg praktično-sporazumevalne in umetnostne tudi strokovno;
- uzaveščajajo naj se o vlogi naslovnika in o tem, da tudi sporočevalec ni gospodar jezika in da poleg vsebine sporoča sebe samega in to tem bolj, čim manj jezik obvlada;
- urijo naj se v izražanju temeljnih sporočilnih vlog: opisovanju, poročanju in pripovedovanju o dejanskosti, miselnem ugotavljanju in razlaganju (sklepanje, dokazovanje, definiranje, predpostavlanje, primerjanje, ugotavljanje vzrokov, namenov in okoliščin, povzemanje, kontrastiranje, ponazarjanje s primerom ali narisom, razvrščanje, posploševanje, izvzemanje idr.); vplivanju na naslovnikovo voljo (zahteve, ukazi, prošnje, spodbude, nasveti, prepričevanje, prepovedi, grožnje idr.) ter v izražanju čustvenih stanj (veselje, žalost, radost, občudovanje, presenečenje, prevzetost, nejevolja, jeza, razdraženost, mržnja,

prezir, zaničevanje) in čustvenih razmerij (pozdrav, sočutje, obžalovanje, pomilovanje, zahvala, hvaležnost, spoštovanje, sovražnost idr.).

Pri obravnavi govorne dejavnosti raziskujemo primerna in neprimerna razmerja med družbeno-govornim položajem in izrazom. Ugotavljamo, katere izrazne možnosti imamo na voljo in kakšno družbeno in spoznavno vsebino z njimi izražamo. Ob tem poleg pravil primernega in učinkovitega sporazumevanja razkrivamo vrednostno-etično podstavo sporočila.

4.4 Načelo besedilne zasnovanosti

Da bi lahko uresničili zapletene in zahtevne smotre, je treba jezikovni pouk zasnovati na besedilih. Zajemamo jih iz vseh območij rabe in vseh učnih predmetov.

Literatura:

1. Dular, J. (1979/80): O definicijah funkcijskih zvrsti in njihovi formalizaciji v šoli. Jezik in slovstvo, XXV, š. 3, s. 80–85.
2. Dular, J. (1982): Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku. Disertacija. Filozofska fakulteta, Ljubljana.
3. Jug-Kranjec, H. (1981/82): O pomenski in stilni vlogi besednega reda pri oblikovanju sporočilne perspektive povedi. Jezik in slovstvo, XXVII, š. 2–3, s. 37–42.
4. Jug-Kranjec, H. (1984): Skladenjska in pomenska zgradba besedila v Preglednem romanu Bogovec Jernej. Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ljubljana.
5. Kunst-Gnamuš, O. (1981): Pomenska sestava povedi. Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja v Ljubljani.
6. Kunst-Gnamuš, O. (1983): Nadpovedna skladnja v osnovni in srednji šoli. Vzgoja in izobraževanje, XIV, š. 6, s. 8–14.
7. Kunst-Gnamuš, O. (1984): Govorno dejanje – družbeno dejanje. Pedagoški inštitut.
8. Pogorelec, B. (1969): Zgradba stavka v prozi Ivana Cankarja. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana.
9. Pogorelec, B. (1975): Metodologija jezikovnostilistične raziskave Cankarjeve proze. Jezik in slovstvo, XX, š. 8.
10. Pogorelec, B. (1976): Ivan Cankar – vozlišče slovenskega slovstvenega razvoja. Jezik in slovstvo, XXII, š. 5.
11. Toporišič, J. (1976): Slovenska slovnica. Založba Obzorja Maribor.
12. Toporišič, J. (1982): Nova slovenska skladnja. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
13. Toporišič, J. (1984): Slovenska slovnica. Založba Obzorja Maribor.
14. Vidovič-Muha, A. (1981): Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov. Slavistična revija, XXIX, š. 1, s. 19–42.

K RABI IN SMISLU BARVNIH IZRAZOV V CANKARJEVEM KURENTU

Pojem barvnih izrazov je blizu in se tudi prekriva s pojmom okrasnih pridevkov tako, da je ožji in širši hkrati. Ožji je zato, ker se nasproti okrasnim pridevkom omejuje zgolj na barve,¹ širši pa je zato, ker se nasproti tem pridevkom ne omejuje zgolj na prilastke.² Kar pogledimo značilne primere rabe barvnih izrazov v osrednjih treh poglavjih Cankarjevega Kurenta:

Kakor pade črna kaplja na belo cesto, tako je kanilo v Kurentovo srce. (II.) ... tako črna je bila cesta, da bi še v mesečini oko ne razločilo teh zakasnelih, trudnih svatov. (III.) ... v čisti belini, v prešernem zlatu so se bahale stene. (IV.)

V prvem primeru je barvni prilastek *črna (kaplja)* tudi okrasno nasprotje barvnemu prilastku *belo (cesto)*, v drugem primeru barvni privezek *tako črna (je bila)* samo dopušča še barvni prilastek *nebeli (cesta)*, v tretjem primeru pa sta oprilaščena sama barvna privedka v *(čisti) belini*, v *(prešernem) zlatu*. Ne glede na te in take razlike v rabi pa je barvnim izrazom in okrasnim pridevkom skupno nazorno predstavljane stvari v izbranih lastnostih.³ Na izbiranje lastnosti kaže že širše besedilo k pravkar navedenim primerom. Statistika belo-črnega barvanja v osrednjih treh poglavjih Cankarjeve »zmotne pripovedke« je namreč naslednja:

	II.	III.	IV.
bela barva	7x	4x	10x
črna barva	12x	27x	9x

To statistiko, ki v imenu preglednosti upošteva samo belo-črno barvanje, pomagajo nato razviti še trije Cankarjevi soneti⁴ skupaj z motom »*Za tisoč ur le ena ura*«. Prvi sonet, ki razlaga zlasti drugo poglavje, se začne takole:

*Zgodilo se je včeraj – védi Bog,
če včeraj ali če pred tisoč leti:
nebó se žarko nad menoj zasveti;
zvonovi zazvoné, vsenaokrog
puščava prej, zdaj spomladanski log –*

Sintagma *spomladanski log* ob navedenem motu namiguje na kratkotrajne pestre barve,⁵ zato ne presenetijo protistave barvnih izrazov v prvi in zadnji četrtini drugega poglavja:

<i>rosna jutranja pokrajina</i>	– <i>zemlja ta črna</i>
<i>cvetoča dolina</i>	– <i>temna ... dolina</i>
<i>(košati vrtovi)</i>	– <i>črni ... vrtovi</i>
<i>srebrna luč</i>	– <i>sive megle</i>

Levo skupino sestavljajo izrazi pestrih jutranjih barv, ki dopuščajo takole pretvorbo (B) in razširitev (C) ene od prvotnih prostih povedi (A):

¹ J. Mahnič, Slog in ritem Cankarjeve proze, JIS II (1956/57), s. 99.

² W. Heiliger, Nostalgie bei Ivan Cankar, London 1972, s. 68 in 116.

³ K. S. Gorbačevič – E. P. Xablo, Slovar' épitetov russkogo literaturnogo jazyka, Leningrad 1979, s. 4.

⁴ S. M. Solov'jev, Izobrazitel'nye sredstva v tvorčestve F. M. Dostoevskogo, Moskva 1979, s. 218 in 219.

⁵ I. Cankar, Zbrano delo 18, Ljubljana 1973, s. 109 in 328.

⁶ F. N. Šemjakin, Jazyk i čuvstvennoe poznanie, v: Jazyk i myšlenie, Moskva 1967, s. 48.

(A) *Zjutraj je stopil iz gozda.*

(B) *Ko je stopil iz gozda, je bilo jutro.*

(C) *Ko je stopil iz gozda, je pogledal na rosno jutranjo pokrajino pod seboj in spreletela ga je neznan sladkost ob toliki lepoti. Z živimi očmi je videl cvetočo dolino, ki se je na obzorju topila v srebrno luč, z očmi svojega srca pa je videl vso domovino od štajerskih poljan do morja.*

Pri pretvorbi se iz časovnega prislovka *zjutraj* razvije podmet⁷ glavnega stavka *jutro*, ki pa se pri razširitvi razpše v barvne prilastke. In ti prilastki odpirajo pot vse do srca, ki lepoto časoprostora⁸ razpira v lepoto domovine.

Desno skupino pa sestavljajo izrazi težkih nočnih barv, ki dopuščajo podobno pretvorbo (B) in razširitev (C) nove prvotne proste povedi (A):

(A) *Ponoči je stal Kurent kraj gozda.*

(B) *Ko je stal Kurent kraj gozda, je bila noč.*

(C) *Ko je stal Kurent kraj gozda, se je ozrl. Temna je bila dolina, zvezde ji niso več sijale, jutro je še ni pozdravilo. Zadušen, težek vzduh je puhtel iz nje, kakor iz strupenega močvirja. Črni so bili vrtovi, temnejši od noči same; nobene hiše ni razločilo oko, uho ni slišalo pesmi, ne besede; sive megle so se vlekale ob rebri; do neba niso mogle, do zemlje te črne si niso upale.*

Pretvorbi in razširitvi tako kažeta na tesno vezanje barv s časoprostorom predvsem v prvi in zadnji četrtini poglavja, kajti v vmesnih dveh pridejo v ospredje osebe.⁹ Oglejmo si zato še po en odstavek v vmesnih dveh četrtinah:

Kurentu se je zazdelo, da je videl nekoč tega starca in tudi njegovo staro – obadva kakor v daljnih, žalostnih sanjah. Od starosti in od vina so se jima opletale noge, starcu so se razgalile črne prsi, starki je zdrknila ruta na rame in sivi lasje so viseli na oči.

Iz gneče se je zasvetila rdeča ruta; Kurenta je spreletelo kakor spomin iz daljnih sanj. Rdeča ruta se je zazibala v urnem plesu, približala se je Kurentu in vesel obraz se je zasvetil pred njim. Na potno čelo so viseli črni kodri, črne oči so mežikale in pozdravljale, rdeče ustnice so vabile; vrat je bil razgaljen globoko do belih prs.

Barvi starih oseb v prvem, dnevnem odstavku sta tokrat nepestro žalostni, barve mlade osebe v drugem, večernem odstavku pa so nasprotno vesele, tako da se oblikujejo naslednje obrnjene barvne protistave:

<i>črne prsi</i>	– <i>bela prsa</i>
<i>(ruta)</i>	– <i>rdeča ruta</i>
<i>sivi lasje</i>	– <i>črni kodri</i>
<i>(oči)</i>	– <i>črne oči</i>

Barvni izrazi stopajo še v druge bolj drobne protistave, ki skupaj z navedenimi bistveno oblikujejo drugo poglavje. Podobno kakor drugo pa barvni izrazi bistveno oblikujejo tudi tretje in četrto poglavje. Naravo črnih izrazov tretjega poglavja naj samo nakaže¹⁰ začetek drugega razlagalnega soneta:

*Na vekomaj ostane, kar je bilo,
kar je svetilo en trenotek sam. –
Odkar je Bog ukazal tem nogám:*

⁷ F. Miko, Rod, číslo a pád podstatných mien, Bratislava 1962, s. 118.

⁸ M. Bahtin, Teorija romana, Ljubljana 1982, s. 219.

⁹ Mar. Dolgan, Kompozicija Pregljevega pripovedništva, Koper 1983, s. 13 in 151.

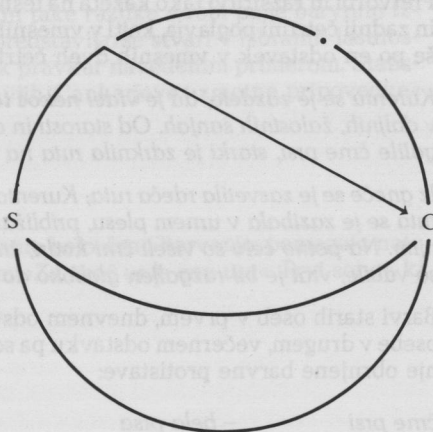
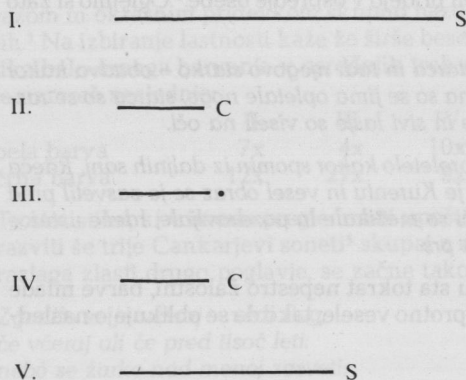
¹⁰ I. Cankar, Kurent. Spremnó študijo napisala V. Remic-Jager, Ljubljana 1979, s. 90.

*Hodíte! – se je sonce omračilo
in oslepelo je oko blodilo,
strmelo v noč, prosilo: kjé pot, kam?*

Optimistično belo-črno statistiko četrtega poglavja pa razvija spet začetek tretjega razlagalnega soneta¹¹ takole:

*Luč je in Bog je, radost in življenje!
Svetlejši iz noči zasije dan,
življenje mlado vrè iz starih ran
in iz trohnobe se rodi vstajenje.*

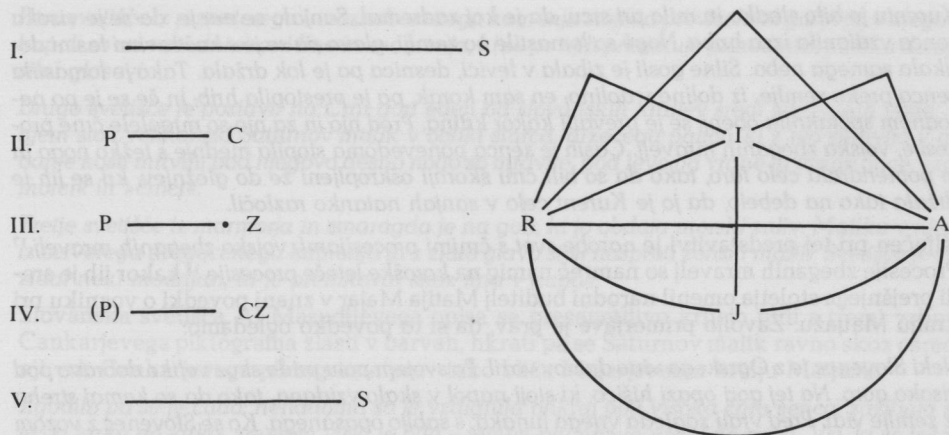
Primerjanje tako odkriva globljo vpletenost barvnih izrazov v gradnjo posameznih poglavij. Vendar se ob tem barvnem mikrovariiranju odpira tudi vprašanje barvnega makrovariiranja, se pravi vprašanje vpletenosti barvne statistike v gradnjo pripovedke kot celote. To vprašanje odpira zlasti visoka črna senca,¹² ki nastopa v tretjem ter na koncu prvega in petega poglavja pripovedke. Ker je trajanje petega poglavja daljše kakor trajanje osrednjih treh in hkrati krajše kakor trajanje prvega (na levi), je prvi sklep takale krožna gradnja pripovedke (na desni):

V krožno gradnjo pa je očitno vključen še en sklep. Podobno kakor prvo in zadnje senco (S) se namreč drugo in četrto poglavje končata s copnicami (C), medtem ko je senca s konca tretjega poglavja umaknjena (.). Umik je seveda pomenljiv in nas vodi v nadaljnje sklepanje. Tretje in četrto poglavje namreč konča svetla zarja (Z) kot napoved uresničenja pesmi o paradižu (P) z začetka drugega ter tretjega poglavja. Vendar to še ni vse. Začetek drugega ter četrtega poglavja ((P)) se zlivata tako, da so nebesa pod Triglavom križ, ki ga slovskemu narodu pomaga nositi Ljubljana. Zlivanje začetkov ter koncev osrednjih treh poglavij terja zamenjavo lokov s kraki, in ravno to je vzrok za umik sence s stičišča tretjega in četrtega poglavja. Visoka črna senca je skratka tudi vrh tretjega poglavja in cele pripovedke takole:

¹¹ R. Koncilijs, Cankar o družbeni vlogi Cerkve na Slovenskem, Celje 1983, s. 220.

¹² H. Bergner, Zu Ivan Cankars Na klanec und Hlapec Jernej in njegova pravica. Merkmale modernen und ahistorischen Erzählens, Augsburg 1974, s. 119 in 121.

Zamenjava levih kratic SP in CZ z desnim črkama R in A pri tem ni naključna in izhaja iz razbora tercetnih rim¹³ razlagalnih sonetov. Razberimo tedaj te rime:

c – zdaj	c – ukaz,	c – vzdihujoči,
c – raj!	d – mine;	d – tla –
c – vekomaj	c – obraz	c – noči
d – razgrmejo	e – noči	d – nebá –
d – utrnejo,	d – bolečine,	c – pojoči:
c – sijaj.	e – luči ni!	d – glorijs!

Medtem ko so tercetne rime zadnjih dveh sonetov trikrat dvočlene ali dvakrat tričlene, je v prvem sonetu ena štiričlena ob drugi dvočleni. Zato v štiričleni tercetni rimi ni zanemarljiv klicaj za besedo *raj*. Podobno stoji klicaj še za besedno zvezo *luči ni* v drugem in za besedo *glorija* v tretjem sonetu.¹⁴ Besedna zveza pa se zlasti ob sozvočju z besedo *noči* dá skrbiti na črko *i*, ki skupaj z besedo *raj* anagramira zadnja dva zloga besede *glorija* takole: RAJ-I → -RIJA.

Vključitev dobljenih dveh zlogov v Cankarjev piktogram¹⁵ nahaja nato podporo v branju imena MA-RIJA v tem piktogramu. Vendar so v njem še druga imena. Če zamenjamo bodisi črkovje IJA s črko X ali pa črko R s črko T, dobimo nadaljnji dve imeni MA-R-X in MA-T-IJA, če pa zamenjamo črkovje MA s črkovjem ILI, dobimo naposled še ime ILI-RIJA. Tako branje se pri tem sklada z motiviko osrednjih treh poglavij. Ime *Marija* se veže z motivom doječe žene v drugem poglavju, imeni *Marx* in *Matija* se vežeta s puntarskim klicem v tretjem poglavju, ime *Ilirija* pa se veže z opisom Ljubljane kot prestolnice Ilirskih dežel v četrtem poglavju.

Toda branje imen je šele razvojno sporočilo¹⁶ Cankarjevega piktograma. Njegovo osnovno sporočilo pa je slika treh hribov, ki jih prestopa visoka črna senca, predstavljena najprej na koncu prvega poglavja takole:

¹³ A. Ocvirk, *Evropski verzni sistemi in slovenski verz*. Prvi del (Literarni leksikon 9), Ljubljana 1980, s. 135.

¹⁴ F. Zadravec, *Elementi slovenske moderne književnosti*, Murska Sobota 1980, s. 47.

¹⁵ T. Kurent, *Simbolizem v Plečnikovih prevodih iz Prešerna, Cankarja, Župančiča, Seliškarske in iz ljudskih rekel v arhitektonski jezik*, v: *Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Drugi del, Ljubljana 1983, s. 411 in 421.

¹⁶ F. Zadravec, *Umetnikov »črni piruh«*, Ljubljana 1981, s. 21 in 53.

Kurentu je bilo sladko in milo pri srcu, da je koj zadremal. Sanjalo se mu je, da se je visoka senca vzdignila izza hriba. Nogé so lomastile po zemlji, glava pa se je s kuštravimi lasmi dotikala samega neba. Silne gosli je zibala v levici, desnica pa je lok držala. Tako je lomastila senca preko zemlje, iz doline v dolino; en sam korak, pa je prestopila hrib; in če se je po nerodnem spotaknila obenj, se je prevalil kakor krtina. Pred njo in za njo so mrgolele črne procesije, vojska zbeganih mravelj. Časih je senca ponevedoma stopila mednje s težko nogo in je pomendrala celo faro, tako da so bili črni škornji oškropljeni že do gležnjev; kri se jih je držala tako na debelo, da jo je Kurent celo v sanjah natanko razločil.

Ključen pri tej predstavitvi je narobe svet s črnimi procesijami, vojsko zbeganih mravelj.¹⁷ Procesije zbeganih mravelj so namreč namig na koroške leteče procesije,¹⁸ kakor jih je sredi prejšnjega stoletja omenil narodni buditelj Matija Majar v znani povedki o vzniku pri kralju Matjažu. Zavoljo primerjave je prav, da si to povedko ogledamo:

Neki Slovenec je z Ogrskega vino domov vozil. Po svojem potu pride skoz veliko dobrovo pod visoko goro. Na tej gori opazi hišico, ki stoji napol v skalo vzdana, tako da se komaj streha iz zemlje vidi. Pred vrati zagleda vrlega junaka, s sabljo opasanega. Ko se Slovenec z vozom približa, začne junak govoriti in ga barati:

»Prijatelj, ti si iz gornjih naših strani. Povej mi, ali še lazijo mravlje na te tri vrhé: na Šenkrištofov, na Štalénin in na Šenturhov vrh?«

Slovenec odgovori: »Še lazijo, pa ves čas redkeje.«

»Povej doma: kadar bo vera toliko oslabela, da ne bo nihče več hodil na te tri vrhé, tedaj bom jaz vstal in prišel s svojo črno vojskó.«

»Kdo pa si ti?« ga vpraša Slovenec.

»Jaz sem kralj Matjaž! Stopi bližje in pojdi za menoj v to hišico, da se sam s svojimi očmi prepričam.«

Slovenec gre z njim v hišico in kralj Matjaž mu ukaže: »Stopi sem zame in mi poglej čez desno ramo skoz to okno.«

Človek stori, kakor mu je ukazano, in vidi ravno polje, dolgo in široko. Po celem polju čez in čez sami vojaki v orožju in s konji. Pa vse mirno in tiho. Nič se ne gane, kakor da bi spali konji in vojaki.

»Vidiš, to je črna vojska!« reče kralj Matjaž začudenemu Slovincu. – »Poglej spet skoz okno.« – Človek spet pogleda, kralj pa prime rahlo za svojo sabljo in jo malo iz nožnic povleče. Zdaj glej, cela vojska oživi! Vojaki se vzdignejo, konji začnejo z glavami majati, hrzati in s kopiti kopati.

»Vidiš,« reče kralj Matjaž, »ne bo več dolgo in jaz bom vstal in potegnili svojo sabljo. Mlačen veter bo potegnili, vsem ljudem bo eno misel dal. Moji vojaki bodo poskakali na konje. Tedaj bo črna vojska za sveto staro vero in pravico.«

Kakor vidimo, omenja Majarjeva povedka tudi tri vrhove in mravlje, ki lazijo nanje, ne omenja pa visoke črne sence. Vendar je Majarjeva povedka razmeroma mlad zapis tisočletnega izročila. Arabski učenjak Al-Masúdi namreč podobno poroča o treh svetiščih pri Slovanih že sredi X. stoletja na kratko takole:¹⁹

¹⁷ F. Levstik, Zbrano delo 4, Ljubljana 1954, s. 532 in 425.

¹⁸ V. Nartnik, Od podmetov do simbolov Matkove Tine, v: Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana 1984, s. 494.

¹⁹ A. Ja. Garkavi, Skazaniia musul'manskix pisatelej o Slavianax i Russkix, Sanktpeterburg 1870, s. 139 in 135.

Prvo svetišče iz raznoterega in raznobarvnega kamena stoji na previsokem gorovju, v njegovi kupoli so na vzhodni strani line in znamenja, ki se po njih prerokuje prihodnost, z viška donijo silni glasovi.

Drugo svetišče je postavil na Črni gori eden od slovanskih kraljev sredi zdravilnih voda. V njem stoji velikanski Saturnov malik v obliki starca, držečega palico, ki z njo spravlja v gibanje kosti mrtvih; pod njegovo desno nogo so mravlje, pod levo pa vrane in druge ptice, »zamorci« in »črnci«.

Tretje svetišče iz marmorja in smaragda je na gori, ki jo obdaja morski zaliv. Maliku v njem iz četrerega dragocenega kamena in z zlato glavo stoji nasproti ženski malik. Svetišče je sezidal neki modrijan, ki je prerokoval skoz lino v kupoli.

Slovanska svetišča Al-Masudijevega opisa se presenetljivo krijejo tudi s tremi vrhovi Cankarjevega piktograma zlasti v barvah, hkrati pa se Saturnov malik ravno skoz osrednji vrh Cankarjevega piktograma prav tako bliža Majarjevemu kralju Matjažu:

Zgodilo pa se je čudo: nenadoma se je vzdignila onkraj poti visoka črna senca; zazibala se je od jarka do jarka, zmerom višja je bila – temen plamen je rastel do nebá. Vsi, ki so ležali na polju in na cesti, v veži in na dvorišču, so vztrepetali in so se dramili; klical jih je glas iz noči.

»Le vkup, ti uboga gmajna! Baklo prižgimo, prižgimo jih sto, da nam bodo svetile do rabeljnov, do biričev. Naše meso jih je nasitilo, naša kri jih je napojila – terjajmo svoje meso in svojo kri! Mi smo sejali, naša je žetev, sužnji, vstanite! Le vkup, uboga gmajna!«

S ceste, s polja so vstale črne, omahujoče sence. Vzdrabili so se glasovi, kakor da je tiho zagrmelo za hribom.

Cankarjeva visoka črna senca pomaga celo razložiti razvoj od Saturnovega malika do kralja Matjaža. Koroškim vrhovom vzporedne lužiške gore Čorný bôh, Prašica in Biely bôh namreč kažejo, da je stoletje pred Al-Masudijem arabski astrolog Abú Mâšar zamenjal s Saturnom zahodnoslovanskega bogá Čmóboga²⁰ podobno, kakor so po njem po XV. stoletju naši predniki oblikovali lik Matija Korvina, čigar grb je označeval sedeči krokar in čigar vojska se je imenovala črna vojska.²¹

Vendar Cankarjev namen ni bil toliko razložiti Majarjevo povedko. Ob ubogem Kurentu, ki ne more in ne sme postati cesar ali papež in ki naposled postane preziran harmonikar, je martinovska črna senca tudi simbol skušnjave v obliki dvomljive slave vražjega goslača.²² S svojim kratkotrajnim oživljanjem so namreč gosli in lok nasproti harmoniki in solzam na koncu zadnjega poglavja bližje Saturnovi palici kakor Matjaževemu meču:

Žarko je sijala mesečina. Izza tujih gora pa se je vzdignila senca tako mogočna, da je zatemnila vse nebo. Sama smrt je bila, črna in gola, na glavi pa je imela veseljaški klobuk. S silnimi koraki je šla od hriba do hriba, v levici je držala gosli, v desnici je držala lok. In njena pesem je bila kakor posmehovanje ubogim, zaničevanje žalostnim, zasramovanje upajočim. Trdo je šla od hriba do hriba in njene noge so bile do kolen oškropljene od nedolžne krvi. Kamor je stopila, so se bajte rušile, je trava venela, so padali gozdovi.

Za njo pa je stopal, natanko po njenih stopinjah je hodil bosjak nebogljeneč. Hlače so mu se gale komaj do kolen in prevezane so bile z vrvo, na cesti pobrano. Gologlav je bil in golorok, v lica bled in bolan; pod pazduho je tiščal harmoniko. Njegove oči so gledale žalostno in solza za solzo je kapala iz njih. Kamor je taka solza kanila, je vela trava ozelenela, so gozdovi zašumeli, so mrtve bajte čudežno oživele.

²⁰ V. Ja. Petruxin, Tri »centra« Rusi. Fol'klornye istoki i istoričeskaja tradicija, v: Xudožestvennyj jazyk srednevekov'ja, Moskva 1982, s. 145 in 146.

²¹ A. Székely, Illustrierte Kulturgeschichte Ungarns, Budapest 1978, s. 67.

²² F. Bernik, Tipologija Cankarjeve proze, Ljubljana 1983, s. 373 in 381.

NEKATERE NAJPOGOSTEJŠE NAPAKE V PISNIH NALOGAH SREDNJEŠOLCEV

Moje početje pravzaprav ne pomeni nič novega, saj se z napakami v pisnih izdelkih učencev srečujemo vsi učitelji slovenščine in se moramo do njih sproti opredeljevati. Sama pri popravljanju šolskih pisnih nalog sproti izpisujem najpogostejše in najbolj tipične napake (neskladja s slovensko knjižno normo). Tako mi je prišlo na misel, da bi izpisane napake opredelila po nekem sistemu (po jezikovnih ravninah) in ugotovila njihovo vrsto oziroma izvor, pogostnost, nekatere vzroke zanje in nekatere morebitne rešitve.

Gradivo so mi bile pisne šolske naloge enega prvega, enega drugega in enega tretjega letnika, in sicer v prvem in tretjem ocenjevalnem obdobju šolskega leta 1983/84. Ti oddelki so se v lanskem šolskem letu vsi izobraževali po programih usmerjenega izobraževanja, kar se mi zdi pomembno zaradi enotnosti izhodišč za opazovanje, čeprav ni moj namen primerjati napake učencev v stari in novi šoli (kljub temu pa se taka primerjava včasih ponuja sama od sebe). Prvo in tretje ocenjevalno obdobje sem izbrala zato, ker tedaj dajem učencem pisati tako imenovane »proste spise«, ki pa vendarle niso čisto prosti, saj uvodna navodila zahtevajo določeno vrsto besedila oziroma prevladujoč slogovni postopek, poleg tega pa jim seveda določim tudi snov.

Pisne šolske naloge namreč razumem kot preizkus, kako učenci napredujejo pri tvorbi samostojnih besedil. Pri tem me razveseli njihova tako imenovana »literarna nadarjenost« za metaforično izražanje, vendar je ne stavim za absolutni zgled, ker bi lahko motee vplivala na tiste, ki je nimajo.

Izpisane napake iz teh nalog sem razdelila tako, kot jih opredeljujem učencem glede na njihovo mesto v hierarhiji sestava jezikovnih ravnin. To so:

- pravopisne,
- oblikoslovne,
- skladenjske,
- izbira besedišča.

1. Pravopisne napake

V gradivu, ki mi je bilo na voljo, sem naštela kar 11 različnih vrst pravopisnih napak. Izvirajo iz nepoznavanja slovenskega knjižnega jezika na različnih ravninah, od glasoslovne prek oblikoslovne in skladenjske do besedoslovne (besedotvorne).

Največkrat so se učenci zmotili v zapisovanju nezvočnikov po zvenečnosti, tako da so pisali zvenečega namesto nezvenečega (princezka, glazba). Posebno je bilo to očitno pri zapisovanju predloga *s/z*, kjer so velikokrat pisali *z* namesto *s* (*z* smrtnimi žrtvami, *z* sošolci). Približno enakomerno vztrajno se motijo tudi pri zapisovanju dvoustničnih variant *v* v različnih glasovnih okoljih (*v*sesti, *povdariti*, *uprašati*), polglasnik pred *r* kar precejkrat zapišejo *z* (*z* meterski, *z*opern, *z*edernat), narobe pa pišejo tudi zvočniška sklopa *lj* in *nj* (*nadaljni*, *življenski*). Tudi raba vejice dela precej težav, npr. v večbesednih veznikih

* Prebrano na slavističnem zborovanju 5. oktobra v Ljubljani.

(medtem, ko, tako, da) ali pa, kadar z njo po nepotrebnem ločujejo stavčne člene. (V torek, gremo na izlet. Otroci, se za pusta našemijo.) Zapisovanje skupaj oz. narazen je precejšen problem zlasti v prvem letniku, kjer še vedno srečamo *nebi, nebom, s časoma*. Vztrajne so tudi napake pri rabi velike začetnice, ki pa so še izrazitejše v nalogah testnega tipa. Napake so seveda tudi pri pisanju prevzetih besed, npr. taxi, ponekod pa so oklevanja, npr. pri pisanju *coca-cole* (po SSKJ) in *disca* (ni v SSKJ).

Največ pravopisnih napak napravijo učenci v prvem letniku, kjer jih je približno 60 odstotkov. V tretjem letniku so te napake le še pri 30 odstotkih učencev, tako da število prapopisnih napak z leti res upada, a izgine ne. Ker te nepravilnosti izvirajo predvsem iz nerazlikovanja ali napačnega razlikovanja med pisno in govorjeno podobo jezika, lahko sklepamo, da v šoli teh razlik ne uspemo dovolj uzavestiti, avtomatizirati. Zdi se, da sedanja učni programi za usmerjeno izobraževanje temu delu jezikovnega pouka ne namenijo dovolj pozornosti. Prav bi bilo, da bi obravnavi posameznih jezikovnih ravnin pridružili tudi pravopisna vprašanja. To je v učbenikih sicer že upoštevano, vendar so ta opozorila preskromna in obrobna. Vsekakor pa bi bilo treba imeti čas in možnost za več ponavljalnih vaj, saj bi le tako zadevo res avtomatizirali.

2. Napake na oblikoslovni ravni

Presenetljivo največ napak na tej ravni nastane zaradi nepoznavanja sklonskih oblik, osnov in končnic. Največ tovrstnih nepravilnosti je bilo celo v tretjem letniku (z *otroci*, boli me *ušes*, s *Frankotom*). Menim, da učenci povzemajo te oblike iz pogovornega jezika. Zato bi bilo pri pouku oblikoslovja treba posvečati veliko pozornost razlikam med zbornimi in pogovornimi oblikami. Vpliv pogovornega jezika je velik tudi pri rabi glagolskih oblik (*bom bil, sem najdel, prijetno se je družil, moram it*). Učenci pogosto tudi zamenjujejo rabo določne in nedoločne oblike pridevnika (*ta velik dogodek, mamin zaupljiv pogled*) in nedoločne in poljubnostne zaimke (če te *nekdo* vpraša, to ni bilo *nekaj* posebnega). Nekaj je napak pri rabi spola (dva *piva*, dal mi je *cigaret*), v rabi predloga (iz *Bjelašnice*). Število oblikoslovnih napak je v višjih letnikih celo naraslo, najbrž zato, ker so učenci na te zakonitosti kar nekako pozabili. Zanje so po osnovni šoli zopet na hitro slišali v drugem letniku, pozneje pa ne več. Menim, da bi bile zlasti vaje potrebne še tudi kasneje, morda v kombinaciji z vajami za druga jezikovna poglavja. Izkušnje iz prejšnjih let mi povedo, da učenci v četrtem letniku niso več ločili zaimka od glagola ali samostalnika. Bomo videli, kako bo zdaj. Predvsem bi bilo treba ves čas opozarjati na razlike med zbornimi in pogovornimi oblikami, saj imajo učenci slednje dosti bolj v ušesih in jih zato mimogrede prenesejo tudi na papir.

3. Napake na skladenjski ravni

Veliko težav nastaja zaradi nepotrebne gostobesednosti, ki nadomešča primanjkljaje pri skladenjskem strnjevanju in različnih pretvorbah, npr. odvisniki namesto neodvisnih stavkov: (To (je) vprašanje (ki) me muči prav posebno, Peljal nas je na tekmovanje (, ki se je odvijalo) na bližnjem stadionu, ki je bil ves okrašen, Ljubezen (je tista, ki) nas osrečuje, Popoldanski pouk (se mi zdi, da) je boljši.) V vseh teh primerih gre za upovedovanje preprostih pomenskih razmerij, pa vseeno že nastopajo težave pri rabi najustreznejšega izraza. Izkušnje mi govorijo, da so te težave še dosti večje pri izražanju zapletenejših pomenskih razmerij, ki jih je treba izraziti z zahtevnimi skladenjskimi strukturami (posledičnimi, protivnimi, stopnjevalnimi). To se pokaže zlasti pri pisanju besedil z vsebino iz njihove stroke (gospodarstva) ali tudi zgodovinske oziroma politične stvarnosti. Tedaj je še posebej opazno, kako skromne so upovedovalne zmožnosti učencev, saj se ko-

maj kdaj oddaljijo od nekaj klišejev, naučenih pri nekaterih predmetih, kjer uporabljajo praktičnostrokovni jezik. To opozarja, da iz šole ne prihajajo bodoči strokovnjaki, ampak ljudje, ki mehanično obvladajo nekaj pravil, ustvarjalnega prispevka k stroki ali družbenemu razvoju, ki se uresničuje skozi jezik, pa ne bodo mogli dati. Ne obvladajo namreč aktivno skladenjskih struktur in pretvorb, važnih za upovedovanje zapletenih splošnih in strokovnih vsebin.

Kako izboljšati to stanje, pove O. Kunst-Gnamuš v publikaciji Vloga jezika v spoznavnem razvoju šolskega otroka. Meni, da bi bilo treba posvečati več pozornosti pouku skladnje splošnega in strokovnega jezika, presajati specifične stavčne vzorce iz strokovnega jezika v nova okolja, iskati njihove skladenjske variante in zahtevati govorna in pisna poročila o vsebini drugih predmetov. Te zahteve so deloma že uresničene v učbeniku za 3. letnik in bodo morda obrodile sadove. Ti pa bodo seveda precej kisli, če si bodo za pouk strokovnega jezika prizadevali le slavisti.

Še nekatere skladenjske napake opozarjajo na šibke upovedovalne zmožnosti učencev. To je npr. prenašanje pogovornih zvez, kot je tožilniška vezava namesto rodilniške (*Ta dogodek ne bom pozabila*, *Veseli smo jo bili*) ali zveza za + nedoločnik (*Imava si za povedati*, *imam se za učiti*). Redkejša je še raba napačnega namenilnika (*gremo iskati*) ali zevgma (Mnogokrat se pogovarjam in božam sosedovega psa). Napačnih besednih redov nisem izpisovala, vendar so pogosti (stava naslonk, členitev po aktualnosti).

Tako kot obstajajo težave pri tvorbi povedi, pa obstajajo tudi pri gradnji besedila, pri izbiri in uporabi postopkov nadpovedne skladnje (navezovanje z zaimki, členki, napovedovanje). Primerov za to nisem izpisovala sistematično, vendar obstajajo težave pri tvorbi besedil vsaj v polovici nalog. Učbenik za 3. letnik uvaja tudi ta poglavja, vendar so po prvih izkušnjah zastavljena nekoliko preveč teoretično zahtevno. Vsekakor pa se mi zdi prav, da je nadpovedna skladnja vključena v učni program, čeprav je trd oreh tudi za marsikaterega učitelja.

4. Izbira besedišča

To ocenjujem s stališča zvrstnostne primernosti v določenem besedilu. Pokazalo se je, da največ neustreznih besed prihaja iz pogovornega jezika, predvsem iz splošne rabe (*kregamo se*, *zastopiva se*, *sigurno pridem*, *bufet*), slengovske in žargonske zaznamovanosti pa se učenci bolj zavedajo in take besede uporabljajo zavestno, z določenim namenom (*žurka*, *ludnica*, *ful*). Na drugem mestu so interference s srbohrvaščino, ki pa po mojem mnenju niso neposredne, ampak prihajajo iz uradovalnega, publicističnega ali tudi pogovornega jezika (*plitka čustva*, vstopili smo *na zadnjih vratih*, *ignorancija*). Pokaže se tudi, da učenci mnogih besed ali besednih zvez preprosto ne poznajo (*somofo*, *dvomim v to*, takoj sem *mogel oditi*, namesto *moral*). Tudi vplivi uradovalnega jezika se v višjih letnikih vse bolj čutijo, tako da se naraščanje števila uradovalnih besed in besednih zvez ujema s prevzemanjem skladenjskih struktur iz te zvrsti (vsi *občani* moje ulice, *prisotne so številne* napake, *opravili smo nastop*). Do takega mešanja prihaja zaradi slabega razlikovanja jezikovnih zvrsti. Vendar se mi zdi poglavja o sestavu slovenskega besedišča v učbenikih dovolj izčrpna in tudi vaje bogate. Žal pa so vsa prizadevanja tudi pri širjenju besednega zaklada največkrat omejena le na pouk slovenščine.

Sklep

To razčlenjevanje, ki izhaja iz mojih izkušenj (za druge šole so lahko ugotovitve čisto drugačne), me je pripeljalo do naslednjih spoznanj:

Število napak v pisnem izražanju srednješolcev z leti šolanja ne upada bistveno. Spreminja se le njihova vrsta. Ko se zmanjšuje število pravopisnih napak, se povečuje količina skladijskih, kadar je treba izražati zahtevnejše vsebine. Pretežni del teh neustreznosti priča, da učenci le s težavo preidejo iz pogovornega govorjenega jezika v zborni pisni jezik. Ta jezikovna zvrst in njena funkcijska razvejenost jim je precej odmaknjena, saj se z njo le redkokdaj dosledno aktivno srečujejo. Kadar pa to zvrst uporabljajo, se izkaže, da jih večina obvlada le »omejeni kod« (B. Berenstein), za katerega je značilna revna skladijska gradnja, preprosti vezniki, raba klišejev, nizka stopnja posplošenosti itd. (Povzeto po knjigi O. Kunst-Gnamuš Vloga jezika v spoznavnem razvoju šolskega otroka). Da je res tako, ugotavljajo mnoge raziskave (O. Gnamuš, J. Toporišič, Slovenščina v javnosti). To se dogaja tako v usmerjenem izobraževanju, kot se je v moji praksi dogajalo tudi že prej. Jezikovni razvoj učenca je po končani šoli pripeljan nekako do polovice. Po sedanjih učnih načrtih dobijo učenci več jezikoslovnih informacij, jezikovna raba (tvorjenje in interpretacija funkcijskozvrstnih besedil) ter utrjevanje pa zaostajata.

In kje vidim možne rešitve?

1. Pri jezikovnem pouku bi bilo treba enako pozornost posvečati jezikovni rabi kot jezikoslovju. Temu primerno bi bilo treba prilagoditi učbenike in učne načrte. Zdaj mnogi učenci ob koncu leta knjige vračajo in nikdar ne morejo imeti pred seboj celotnega poglavja, da bi svoja spoznanja sistematično dograjevali in preverjali.
2. Predvsem v višjih letnikih bi bilo treba sistematično skrbeti tudi za pouk strokovnega sporočanja in izdelati nekatere priročnike.
3. Da bi učinkovito izpeljali jezikovni vzgojno-izobraževalni proces, katerega rezultati so družbeno potrebni za ustvarjalne delovne rezultate, pa bi seveda nujno potrebovali več ur zanj. Mislim, da bi učenci morali imeti materinščino vsak dan ali pa vsaj štirikrat na teden ne glede na program.
4. Jezikovnemu znanju se je treba posvečati tudi pri drugih šolskih predmetih. Za to pa je treba jezikovno vzgajati tudi učitelje. Morda bi za skorajšnje izboljšanje stanja lahko poskrbeli tudi svetovalci Zavoda za šolstvo, ki bi v program različnih strokovnih seminarjev vključili tudi skrb za jezik, z zavestjo, da so jezikovno polovično izobraženi ljudje tudi polovični strokovnjaki.

MED UGOVORI IN ODGOVORI (4)

8. O nekaterih osebnih imenih v Finžgarjevem romanu *Pod svobodnim soncem*

Roman, ki se dogaja v 6. stoletju v prostoru predvsem vzhodnega Balkana, med Spodnjo Donavo, Bizancem, Egejskim morjem in Solunom, je zahteval, da nastopajoče osebe nosijo času in kulturi ustrezna osebna imena. Pisatelj se ni mogel nasloniti na noben spisek slovenskih imen iz omenjene dobe. Le malo si je mogel pomagati s tem, kar je našel v Gradivu za zgodovino Slovencev (I. knjiga). Najbolj mu je bil po duši in po srcu jezik njegovega časa, to je 19. stoletja, ko se je sam šolal in bolj ali manj uporabljal tedanji knjižni jezik v svojem leposlovju in publicistiki. Naše pisanje v 19. stoletju je živelo v znamenju zelo močnih slovenskih, jugoslovanskih (ilirskih) in vseslovanskih jezikovnih prizadevanj. Imena, ki so si jih dajali staroslovanski in mladoslovanski pisatelji in pesniki, so navajala tudi Finžgarja k poimenovanju njegovih »starih« in »mladih« Slovanov. Iz zgodovinskih staroslovanskih in bizantinskih virov dobljena imena deloma ohranja v najdeni obliki, deloma ravna z njimi po sočasnih pravopisnih pravilih.

Ko godec Radovan prvikrat spregovori o bizantinskem cesarju Justinijanu, mu takoj dá ime Upravda. Zgodbo o slovanskem rodu cesarja Justinijana je ustvaril bizantinski psevd-zgodovinar Theophilus v svojem spisu o Justinijanu. Našim romantikom je vsebino te zgodbe posredoval Jozef Šafárik v svojem delu Slovanske starožitnosti (II. knjiga; na razpolago mi je bil ponatis v redakciji J. Jirečka, 1863, 170–171). Zapisano stoji, da je bil Justinijan slovanskega rodu; njegovi rojaki Slovani so ga imenovali Upravda. Šafárik to slovansko ime zapisuje v svoji knjigi tudi z grškimi črkami (v oklepaju): Ουπράσνδα. Ime Upravda je posnel iz Theophila grški zgodovinar Prokopij, ki ga je Finžgar obilo uporabljal pri pisanju Svobodnega sonca. Justinijanov oče je prišel v Bizanc kot deček, v ovčjem kožuhu, z namenom, da bi služil v bizantinski vojski in si pridobil znanja in obvladovanja vojaških veščin. Kot cesar si je nadel ime Justin I., njegovo slovansko ime pa je bilo Istok, Istokos (naglas na i), po latinsko Sol oriens. Njegova mati in sestra sta se imenovali Biglenica, kar se po slovensko bere kot Viljenica. V tej obliki je to ime zapisal naš Matija Prelesnik v svojih baltoslovanskih povestih.

Ime Upravda je prišlo v naše zgodovino pisje in publicistiko.

Justinijana navaja pod imenom Upravda Janez Trdina v svoji (rodoljubni, nekritično pisani) Zgodovini slovenskega naroda, 1866, X.

Iz slovanske romantike je prišlo ime Upravda celó v poezijo Jovana Vesela-Koseskega. V odi »presvetlemu gospodu in cesarju Ferdinandu Prvemu« (1844) vpleta v venec slavnih cesarjev tri antične osebe; to so:

»Pravda, Diókleciján, Belizár so ti trojka sestráncev.«

Upravdo pozna Josip Stare v svoji svetovni zgodovini (III. zvezek, Srednji vek, 322). Po njegovem pisanju je bil Upravda-Justinijan »veliki, najslavnejši bizantinski cesar«.

V Finžgarjevih gimnazijskih letih je izšla v nemščini knjiga, ki jo je napisal graški univerzitetni profesor dr. Gregor Krek. Močno razširjena in dopolnjena je izšla v drugi izdaji 1887 (pod naslovom *Die Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* – uvod v zgodovino

vino slovanskega slovstva). Dr. Franc Kos, ki je z nasveti spremljal Finžgarjevo pisanje, je poleg Gradiva za zgodovino Slovencev (I. knjiga) napotil pisatelja tudi na knjigo graškega profesorja. Dr. Kos mu je pisal iz Gorice 20. aprila 1905, češ da se more poučiti o kulturnih razmerah tistega časa tudi iz Krekove knjige v njeni drugi izdaji. (Pismo iz Gorice Finžgarju z dne 20. aprila 1905 je navedeno v sedanji Šifrerjevi izdaji romana, V. knjiga, 547.) Ko govori Krek o slovanskih imenih v zgodovinskih virih, meni, da slovansko ime pri vojaških najemnikih v bizantinski vojski in pri naseljencih izza Donave na balkanskih tleh še ne priča o njihovem slovanskem poreklu, véra pa gre glede slovanskega rodu članom družine in rodbinam, katerih rojstni kraj leži na ozemlju južno od Donave. Ker je izhajala Justinijanova rodbina iz Gornje Makedonije, torej z bizantinskega ozemlja, je slovansko poreklo Justina I. in Justinijana zelo zanesljivo slovansko. Doraščajoča, gimnazijska mladina je pristajala na trditve zgodovinarja Josipa Stareta in slavista Gregorja Kreka. Krekova mladostna poezija, objavljena v Novicah, Slovenskem glasniku in v Janežičevem Cvetju (romantična pesnitev – pripovedna pesem Na sveti večer opolnoči, 1863), je v mladini 70. in 80. let gotovo utrjevala vero tudi v Krekovo zatiranje istenja Justinijana z Upravdo. (Slovanstvo Justinijana zatiruje v knjigi 263–264.)

Živo vseslovansko čustvovanje vidim pri Finžgarju v njegovih gimnazijskih letih še v njegovem priložnostnem prizoru Na Gosposvetškem polju. Ob maturi je napisal za prireditel, pri kateri so se zbrali slovenski in hrvaški maturanti, slovesen vseslovanski prizor, v katerem je živo plamenela ideja slovanske slave in sloge.

Zgodovinar dr. Franc Kos, ki smo ga navedli kot svetovalca pri zbiranju zgodovinskega gradiva za snovani roman, je pisatelja Finžgarja opozoril tudi na razpravo hrvatskega zgodovinarja Ferda Šišića, ki je tudi pisal o slovanskem rodu cesarja Justinijana. V reviji Nastavni vjesnik, ki jo je izdajalo Proforsorsko društvo, je v letniku 1901 v treh nadaljevanjih priobčil razpravo pod naslovom Kako je vizantinski car Justinijan postao Sloven. Tu je na široko razpletel zgodbo o Justinijanovem »slovanstvu«, kakor jo je skombiniral hrvaški protireformacijski, baročni književnik jezuit Ivan Tomko Mrnavić (1580–1637?).

Finžgar je ime za svojega glavnega junaka Iztoka vzel iz istega vira kakor Upravdo. Tudi Iztok je za Finžgarja domala resnična zgodovinska oseba. Theophilus in Prokopij pripovedujeta, da se je Justinijanov oče imenoval po grško Sabbatius, medtem ko so ga njegovi rojaki imenovali Istok, Istokos. SSKJ zapisuje besedo iztok kot arhaično besedo s pomenom vzhod (navajana sta stavka: veter piha od iztoka, proti iztoku se širi ravnina). Omenili smo že, kako je stari zapis o dečku Justinu – Iztoku, učencu bizantinskega vojskovanja, uporabil Finžgar za Iztokovo bizantinsko učno leto. Ime Iztok so uporabili za sam naslov svojega prevoda romana francoski, nemški in slovaški prevajalec.

Imena iz Svobodnega sonca so se proslavila v letih našega osvobodilnega boja. Številni partizani so nosili imena Iztok, Svarun, Irena, Radovan, Ljubinica. Že med boji je zapisal Mihajlo Gorjanov v partizanski brošuri Gorenšči fantje konec januarja 1944: »Junaška je kača, gibčna, zvita, neuničljiva vojska (slovenskih) Kajtimarov, Svarunov, Iren in Iztokov.«

Mnogo imen je Finžgar dobil in v roman vključil, ko je preštudiral zlasti prvo knjigo Gradiva za zgodovino Slovencev (izšla jeseni 1903). Tako imena bizantinskega in starslovanskega vira niso naključna, ampak zgodovinska. Ta imena so povzeta večinoma iz Prokopija.

Zgodovinska so imena Justinijan, Teodora in Belizar.

Slovan z imenom Svarun se je kot poveljnik oddelka bojeval v bizantinskih vrstah proti Perzijcem.

V bojih proti Slovanom se je bojeval poveljnik Azbad. Po zgodovinskem pričevanju naj bi bil član Justinijanove telesne straže, magister peditum ali magister equitum. Tudi ime Hilbudija je dobil Finžgar v citiranem Gradivu. Oba sta v resnici živela, vendar se njuna zgodba ne sklada s Finžgarjevimi pripovedovanjem. Dalje so zgodovinsko ugotovljivi slovanski rodovi Sloveni in Anti, vendar o njihovih sporih Prokopij ne pripoveduje. O zmagi Slovenov nad Hilbudijem pišejo tudi zgodovinski viri. Tako pravijo, da so Sloveni ponovno prestopali Donavo in pustošili po bizantinski državi. Ko so se Sloveni postavili proti Hilbudiju, so ga premagali in pobili njega in njegovo vojsko. Po tem Hilbudijevem porazu so Sloveni pogosteje vdirali na Balkan. Finžgar je po svoje izbral imena traških poveljnikov v bizantinski vojski, naj so se bojevali za slovansko ali bizantinsko stran. Povsem resnična je postava junaka Iztoka kot poveljnika slovanskih vojsk nad Bizantinci.

Grško ime nosita v romanu dvorjanka Irena in bizantinski trgovec Epafrodit.

Po Prokopiju vemo, da je bila ena od cerkva v Bizancu posvečena Ireni. Irenino ime se veže, po Gradivu, tudi na Cerkev v Solunu.

Ves čas je v romanu zelo dejavna oseba grški trgovec, ki spremlja in celo vodi Iztokovo in Irenino zgodbo – od prihoda Iztoka v Bizanc do njune slovesne združitve po zmagah nad Bizantinci ob sklepu romana. Po misli urednika Jožeta Šifrerja naj bi ime za to grško osebnost vzel Finžgar iz Sienkiewiczovega romana Quo vadis. Komentator svojo misel (IV. knjiga, 617) podkrepljuje s podatkom, da je citirani roman izšel 1901 v slovenskem prevodu Podravskega, Petra Miklavca; vendar naj bi bil Finžgar povzel po Sienkiewiczu samo ime. Moja misel je širša: Finžgar je mogel dobiti pobudo za ustvaritev trgovca Epafrodita v Bibliji. Ko je sedel apostol Pavel v rimski ječi, mu je cerkvena občina iz makedonskih Filipov poslala pismo in darila z željami, da bi bil čimprej na svobodi. Poslanstvo cerkvene občine – Pavel je bil njen ustanovitelj – je vodil član občine Epafrodit, ki mu je stal ob strani pomočnik Timotej. Pavel je poslanstvu, ko se je vračalo iz Rima, izročil posebno pismo, ki danes spada med kanonične spise. Pismo odlikujeta prisrčnost in ljubeznivost. Epafrodit je bil pokristjanjen Grk, lik antičnega modreca. Kot poznavalec Biblije je mogel postaviti Epafrodita poustvariti ali vsaj zamisliti pisatelj duhovnik. (Kako gleda na Epafrodita, je zapisal Slodnjak v svoji knjigi Slovensko slovstvo, 1968, 307).

9. Slovaška slikanica o sodobni Ljubljani

Pavla Kováčova, rojena Kanhofer (10. decembra 1931) v Ljubljani, je gimnazijo začela ter nadaljevala in končala v Turčanskem Martinu na Slovaškem. Šla je za očetom, ki si je ob nastopu italijanske okupacije poiskal kruha kot tipograf v tiskarnah Slovaške matice. V svoji prvi, prozni, knjižici z naslovom Danka z Gaštanového nabřežia (Danica s Kostanjevega nabrežja), 1971, je s toplim čutom za svoja otroška in zgodnja dekleška leta naslikala nekaj prereзов skozi srhljivi osvobodilni boj v mestecu ob Ljubljani. V pisanju je ostala avtobiografsko preprosta. Zdaj je zaposlena v biografskem oddelku Slovaške matice, književno pa je uspešna v delu za radio in mladinsko gledališče.

10. Slovaški galeoti skozi Slovenijo

Po bitki na Mohaču 1526 je bil večji del Ogrske poldrugo stoletje pod turško vlado. Njen osrednji del, Panonska nižina, s površino približno današnje Madžarske, je bil turški pašaluk. Pod Dunajem sta ostala zahodni del in južna Slovaška. Habsburžani so hoteli, da bi nad celotno Ogrsko vladala njihova dinastija, v zedinjeni Ogrski pa naj bi bil zatrt protestantizem in rekatolizirana vsa država. Ogrsko plemstvo je sklenilo zaroto, katere cilj je bil bramba ogrske fevdalne državnosti in protestantske verske svobode. Zarota pod pa-

latinom Wesselényjem je bila 1675 razkrita, njeni voditelji usmrčeni ali vrženi v do-smrtno ječo. Srednje plemstvo, cerkvena hierarhija in izobraženstvo pa so bili obsojeni na izgon, na galeje v južni Italiji, ki je pripadala Španiji. Galeoti so se mogli osvoboditi zgolj z begom, a reševali so jih z odkupom trgovci in veljaki iz zahodnih evropskih dežel, kjer je zmagala reformacija.

Leta 1675 in pozneje je nastala v protestantski Nemčiji množica knjižic, v katerih so izgnanci z Ogrskega in obsojenci na galeje popisali svoje zapore, zgodbe s svoje poti z doma v dejansko sužnost na vojaških vojnih ladjah Napolija in Sicilije in svoje dogodivščine po begu ali odkupu. Teh beletriziranih potopisov je nastala cela povodenj, največ v nemščini, deloma v latinščini in majhen del v slovakizirani češčini. V izvirnih izdajah, v prevodih in preuredbah so gó-dile s svojim verskim čustvom in slikovito, razburljivo izjemnostjo. Te baročne literature, z večjimi ali manjšimi leposlovnimi odlikami, slovaška slovstvena zgodovina še ni v celoti ovrednotila. Med temi bolj ali manj avtobiografskimi spisi so tudi taki, ki se dotikajo slovenskega sveta. Obsojenci, ki gredo skozi slovenske kraje, pod težko, neprizanesljivo roko poklicnih žolnirjev, vidijo le malo ljudi okoli sebe in se utaplajo skoraj izključno v misli, ali se bodo ubranili smrti.

Pred sabo imamo dvoje antologij, ki v sodobni slovaščini posredujeta skrajšano vsebino potnih spominov treh galeotov, ki so šli 1675 skozi slovenske kraje. Naš zapisek sloni na nemških in latinskih galeotskih spominih, ki so jim avtorji Ján Simonides, Tomsáš Masník in Juraj Lani. (Knjigi je pripravil prof. dr. Jozef Minárik z naslovi *Z vlasti na galeje*, 1961 – *Iz domovine na galeje in Váznenie, vyslobodenie a putovanie*, 1981 – *Ječe, osvoboditev in potovanje*.) Ker so podobne, lahko da so zanimivejše dogodivščine doživljali še drugi galeoti, se utegne zgoditi, da nam bodo potopisni spomini še neznanih avtorjev povedali zanimivejše zgodbe.

Obsojence, razporejene v skupine po štirideset do petdeset pod približno enakim številom vojakov, odvedejo iz trdnjavskega zapora Leopoldova na zahodnem Slovaškem čez Donavo in čez Schottwien (pri Dunaju). Za dolino Murice in Mure dosežejo mejo slovan-skega ozemlja.

V Brucku na Muri so najeli ladjo, ki jih je pripeljala do Gradca. (Krajevna imena s slovenskega ozemlja navajajo pisatelji v nemških oblikah). Gradec, napisano Graz, Graetz, Grätz, napravi vtis razgibanega mesta. V njem »mrgoli mnogo narodov«, vendar pisatelj ne pove katerih. Tudi iz Gradca do Arnovža se prepeljejo z ladjo. Slovenske gorice napravijo na nesrečnike zelo mil vtis, a ljudje so trdi. Pokrajina je polna sadovnjakov in vinogradov. Vsak grič ima svojo cerkev. Kmetije so razložene posamez, večjih krajev ni. Prvi večji kraj je Maribor, Marburg, Marpurk. Mesto je zelo utrjeno in leži ob Dravi (die Drau). Je srednje obljudeno. »Tu govorijo po slovensko, vendar jih mi težko razumemo. Nekateri govoré po nemško, nekateri po dalmatinsko.« Naslednja njihova postaja je Sv. Duh, to je vas Loče pri Konjicah ali pri Poljčanah. Tu se cepi cesta na vzhod, zato je veliko prometa in je stiska za prenočišče. Nastopno postajališče je Bistrica, kjer »tudi govore po slovensko, imenitnejši meščani pa po nemško«. S slovenščino so se težko sporazumevali, »ker prebivalci uporabljajo le nekaj naših besed, pa mnogo nemških in dalmatinskih«. V Celju, Cella, srečajo velik grad in »onstran hriba neki kolegij«, pa ne pove kakšen in čigav. V Vranskem obedujejo. Od Celja dalje srečujejo samotne vasi, tesne soteske in noči, črne od pomladanskega deževja. Pridejo do reke Save (die Sau), od tam pa četrtil milje dalje do Ljubljane. Mesto in reko Ljubljanico imenujejo Labach, Laibach, slovenskega imena ne vedo. Ker je Ljubljana večji kraj na slovenskem ozemlju, bi pričakovali kaj več opisa. Pišejo samo, da je to glavno mesto Kranjske, da lepo leži sredi ravnine z rodovitnim poljem, nad mestom pa je grad in po njegovih bregovih sadovnjaki. Vhodna vrata v mestnem obzidju so iz marmorja, vratom nasproti pa onkraj vode cerkev s samostanom. Vso pot do Ljubljane niso popotniki spregovorili s prebivalci, v Ljubljani pa so jim postavili

straže, ki so z meči zapirale meščanom dostop do galeotov. V Ljubljani so se zgrnili okoli njih meščani in se, pač po nemško, posmehovali njihovi strgani obleki, upadlim obrazom in pomanjkljivi obutvi, češ, kakšnega škofa imajo, da tako slabo skrbi zanje. Prideta dva jezuita in hrupno s kričanjem in zabavljicami napadeta jetnike. Ko na njun nastop nič ne odgovore, z jezo in s posmehom odideta. Med ljudmi, ki jih obkrožajo, je tudi nekaj duhovnikov in ti jim na skrivaj dajo nekaj hrane. Dveurni postanek na ljubljanskih ulicah se konča z njihovim odhodom. Straže jih odvedejo v pristanišče na reki, zastavljeno s čolni, sidri in vrvjem. Vkrcajo se na ladjo in štirje veslači jih potegnejo do Podpeči in do Vrhnike. Nadaljnja pot je šla čez Rakov Škocijan, Planino, na primorsko stran, kjer sta Divača in Senožeče končni postaji na slovenskih tleh – pot se jim konča v Trstu. Od tam jih ladja prepelje na Laško.

Iz spreveda po Italiji so nekateri galeoti pobegnili in se čez Alpe zatekli v nemške dežele.

Eden izmed njih se je sam, drzno in s srečnim naključjem pretihotapil po isti poti, po kateri so bili prišli, nazaj proti domu. Doživel je grozljiv beg čez Ravbarkomando na Logatec in Ljubljano. Pri štajerskem Sv. Duhu je zavil proti vzhodu in se srečno rešil čez zastraženi most pri Ptuj, Petta, in pri Radgoni. Z zadnjega dela poti po Štajerskem se mu je posebno vtisnilo v spomin streljanje proti neurju in toči. O tem piše: »Skoraj sleherni dan se je razbesnela nevihta. In brž ko se je začelo zlivati, sem zaslišal, a ne samo da bije plat zvona, ampak tudi, da so povsod z gradov začeli streljati s topovi. Ker nisem vedel, kaj to pomeni, sem vprašal ljudi, ki sem jih srečeval, pa so mi odgovorili, da so topovi nabiti z blagoslovljenim smodnikom in streli iz topov razganjajo oblake, ki zadnjih pet let prinašajo prebivalstvu veliko škodo, saj jim toča stolče in uniči ves pridelek. Veliko ljudi, da bi si rešili življenje, je moralo pēči kruh iz leskove skorje. Na grmadi so sežigali čarovnice in čarovnike, med njimi tudi nekaj duhovnikov.«

Zapise s poti v galeotsko sužnost je uporabil v našem času evangeličanski pastor Martin Rāzus (1888–1937), pesnik osebne in domoljubne lirike in ljudski pripovednik slovaške vasi. Tako je v bistvu tudi zgodovinska povest Odkaz mŕtych – Sporočilo mrtvih (1936), ki jo je izoblikoval ob navedenih galeotskih spominih slovenskega sveta v svoji ljudski povesti in leposlovno dopolnil – govoriti je hotela kakor galeotske brošure o verski skupnosti in o sodelovanju evangeličanov in katolikov.

(Se bo nadaljevalo)

Viktor Smolej
Ljubljana

MAKEDONSKI SLOVNICI V ZR NEMČIJI IN ITALIJI

1. Makedonski jezik postaja vse bolj znan v svetu. Ne učijo se ga samo v SR Makedoniji in v jugoslovanskih slavističnih središčih, ampak postaja tudi predmet velikega zanimanja svetovne slavistike. Tako se po svetu odpirajo in že delujejo lektorati in katedre za makedonski jezik. Kot lektorat ali kot predmet katedre se makedonski jezik z literaturo predava in uči v različnih slavističnih središčih v Sovjetski zvezi, Poljski, Češkoslovaški, Demokratični republiki Nemčiji, Franciji, ZDA, Ljudski republiki Kitajski, Avstraliji, v bližnji prihodnosti pa se bo makedonistika predavala tudi na nekaterih afriških in južnoameriških univerzah.

Počasi, toda vztrajno in nezadržno prodira makedonistika v svet, čeprav nekateri želijo drugače, ko jo prikazujejo kot sestavni del svoje jezikovne skupine ali kot »regionalno normo«. Z zadovoljstvom pa lahko ugotovimo, da se makedonske slovnice ne tiskajo samo v SR Makedoniji in v Jugoslaviji, ampak tudi v svetu, in da teh ne tiskajo Makedonci. Prvo kompletno makedonsko slovnico, ki je bila izdana zunaj meja naše države, je napisal slavist Reginald de Bray, sledil mu je še Horace Lunt in drugi. O makedonski gramatični strukturi sta pisali poljska jezikoslovka Zuzana Topolińska in moskovska profesorica Rina Usikova. V preteklem letu je dolgoletni lektor makedonskega jezika v Neaplju Naum Kitanovski izdal »Manuale di lingua macedone« v dveh knjigah, makedonist Wolf Oschlies pa je skupaj z jugoslavistko Vero Bojić, dolgoletno lektorico srbohrvaškega jezika v Bonnu, izdal »Lehrbuch der Mazedonischen Sprache«.

2. Učbenik makedonskega jezika avtorjev W. Oschliesa in V. Bojić je izšel v Münchnu leta 1984 v založbi Otta Sagnerja kot 175. knjiga zbirke »Slavistische Beiträge« (Slavistični prispevki). Skrbno pripravljena knjiga ima 188 strani in poleg uvoda, čeprav ni razdeljen na poglavja, vsebuje tri velika tematska področja: O Makedoniji, njeni zgodovini in jeziku, *slovnici del*, ki je najobširnejši, in *slovar* z okoli 2.500 makedonskimi besedami, skrbno in natančno prevedenimi v nemščino. Nedvomno je dragocena tudi navedena literatura o makedonskem jeziku, zgodovini, književnosti in sodobni družbeni misli. Novost pri takšnih učbeniških dejanjih je uporaba vsakdanjih časopisnih besedil z duhovito zbirko šal iz dnevnikov »Večer« in »Nova Makedonija«. Vključena so tudi besedila iz sodobne makedonske književnosti. Vse pa je narejeno zelo privlačno in z velikim razumevanjem in poznavanjem potreb za učenje jezika.

Zanimivo je, da sta se V. Bojić in W. Oschlies učila makedonskega jezika tudi na Seminarju za makedonski jezik, literaturo in kulturo, ki bo letos že sedemnajsti po vrsti in se odvija v Ohridu (prejšnja leta še v Skopju). W. Oschlies in V. Bojić sta se nekajkrat udeležila te makedonske poletne šole in sta zato dobila ime »ponavljalca«. In prav pogosta vračanja na Seminar so omogočila izdajo knjige »Lehrbuch der Mazedonischen Sprache«, ki bo koristno rabila slavistom nemškega jezikovnega področja pri učenju makedonskega jezika.

V poglavju »Makedonija, Makedonci...« navajata avtorja podatke o tragični razdelitvi med sosednje balkanske države, o razkropitvi Makedoncev po vsem svetu, o zgodovinskem razvoju s posebnim poudarkom na Ciril-Metodovem in Kliment-Naumovem obdobju, bogomilstvu, makedonski redakciji, damaskinih, makedonski književnosti 19. stoletja, tendencah v razvoju knjižnega jezika, položaju po ilindenski vstaji, bojih do leta 1944,

ko se je na delu osvobojenega ozemlja uporabljal makedonski knjižni jezik. Prikazan je tudi zgodovinski razvoj makedonskega jezika v primerjavi s starocerkvenoslovanskim in navedene so balkanske značilnosti makedonskega jezika. Iz celotnega besedila je razvidno, da W. Oschlies dobro pozna vse makedonske probleme. Je namreč tudi avtor več razprav in študij o Makedoniji, njeni kulturi, jeziku in zgodovini.

Slovnični del, ki v osnovi temelji na gramatiki Blažeta Koneskega, je zanimiv tudi z metodičnega vidika. Učbenik predstavi makedonski jezik v 47 lekcijah. Vsi slovnični deli so »nenavadno« urejeni, verjetno so to izkušnje s seminarja; kakor sta osvojila znanje o makedonskem jeziku, tako sta tudi prenašala izkušnje. V začetku so podane samo posebnosti makedonskega jezika: azbuka in značilni izgovor posebnih makedonskih glasov, značilnosti makedonskega pravopisa, naglasa (trizložni), samostalnika (analitični sistem), člena (trojni), sedanji čas (3. os. edn. kot nedoločniška oblika), dvojni predmet, posebne glagolske oblike z ima (imeti), nima (ne imeti), treba (morati) in može (moči), posebna množina: zbirna in prešteta in drugo. Zanimiva poglavja so: »Govorimo makedonsko« – z vsakdanjimi besedami in frazami s stališča tujca. Takšno poglavje se redko najde v učbenikih, ki so jih sestavili Makedonci, ker njim to ne zveni tuje in tega tako ne občutijo. Zanimive so tudi različne vaje za utrjevanje morfologije v 47. lekciji, osnove dialoške konstrukcije (v trgovini, na trgu, v hotelu) in drugo.

Od ostalih značilnosti slovnicega dela moramo omeniti posebno pozornost, posvečeno glagolu. Kar 17 lekcij obravnava glagol, kot eno najtežjih in najbogatejših slovniceških oblik v strukturi makedonskega jezika. Ostale besedne vrste (zaimki, pridevniki, števnik) so obdelane po načelih funkcionalne slovnice, o njih govorijo uporabni teksti za vsakdanjo rabo. Podoben pristop je viden tudi pri pomožnih besednih vrstah. Vezniki so obdelani po skladenjskih zakonitostih.

Prva makedonska slovnica v nemškem jeziku je tako torej praktičen učbenik za učenje tega južnoslovanskega jezika, zasnovan na strokovnih ugotovitvah in podajanju neprijetljivih slovniceških definicij na svež in nekonvencionalen način. To pa je bilo lahko doseči zato, ker imata oba avtorja bogato pedagoško in znanstvenoraziskovalno prakso.

Makedonska slovnica v nemškem jeziku ima na naslovni strani makedonski grb iz »Stematografije« Hristofora Žefarovića iz leta 1741, vsebuje še zemljevid Makedonije nemškega geografa Antona Fridricha Bischinga iz 18. stoletja, več skic današnjega makedonskega etničnega področja in duhovite reprodukcije iz skopskega »Večera«. Po tehnični plati je knjiga narejena z okusom in nemško natančnostjo.

3. »Manuale di lingua macedone« (Neapelj, 1983, I/246 in II/162, Istituto universitario orientale) Nauma Kitanovskega je težko pričakovani priročnik tega makedonista, ki že vrsto let dela kot lektor makedonskega jezika v Italiji; njegova dolgoletna lektorska praksa se kaže prav v tem priročniku v dveh knjigah. Ker pozna oba jezika, je N. Kitanovski že leta 1967 sodeloval pri Italijansko-makedonskem slovarju, ki ga je v Rimu izdal Giorgio Nurigiani. Dolgoletno delovanje Nauma Kitanovskega na »Univerzitetnem orientalnem inštitutu« v Neaplju je omogočilo formiranje italijanskih makedonistov. Njegovo sodelovanje s profesorjem Nullom Minissijem iz Neaplja je večstransko. Prav njemu je tudi posvetil priročnik.

»Priročnik makedonskega jezika« Nauma Kitanovskega je zasnovan kot teoretično in praktično učno sredstvo za profesorje in študente ter samouke z italijanskega jezikovnega področja, ki se žele seznaniti z makedonskim jezikom. Takoj pa moramo omeniti, da avtor začne s praktičnim učenjem (prva knjiga), teoretični del pa je v drugi knjigi. V uvodnem delu avtor omenja, da bo pojasnil različne slovniceške oblike in kategorije, vaje bodo s področja govorjenega jezika, z velikim številom uporabnih besedil, s kontrastivnimi

slovničnimi posegi, brez poglobljanja v globinske strukturne razlike med jezikoma. Na koncu prve knjige je slovar.

»Manuale di lingua macedone« I ima tri poglavja: 1. *aplikativni* – vsakdanji teksti z izrazi in frazami, 2. *primeri iz makedonske književnosti* in *slovar*, druga pa kot 4. poglavje vsebuje gramatiko.

Že prvo poglavje v Priročniku makedonskega jezika kaže, da uporablja avtor direktno metodo: od seznanjanja slušateljev s tem, kaj je kdo, kdo so tovariši, kakšna je okolica, do spoznavanja in pogovora doma, na trgu, v kinu, v gledališču, v trgovskem centru, spoznavanja zgodovinskih spomenikov, nogometnih tekem in drugega. Na ta način se srečamo s specifičnostmi: na trgu – s številkami, v gosteh – z imeni, v mestu – z orientacijo in najobičajnejšimi besedami in stalnimi besednimi zvezami.

Drugo poglavje vsebuje primere iz makedonske književnosti. Od prozaikov so zastopani: Vlado Maleski, Slavko Janevski, Blaže Koneski, Dimitar Solev, Simon Drakul, Živko Čingo, Petre Andreevski in Taško Georgievski. Pesnike predstavljajo Konstantin Miladinov, Nikola Vapcarov, Kočo Racin, Blaže Koneski, Slavko Janevski, Aco Šopov, Gane Todorovski, Mateja Matevski, Ante Popovski, Radovan Pavlovski, Jovan Koteski, Petre Andreevski, Vlada Urošević, Bogomil Džuel in Atanas Vangelov. Lahko rečemo, da reprezentativni avtorji in besedila sestavljajo pravo malo hrestomatično antologijo. Mogoče je prav zaradi tega čutiti odsotnost bio-bibliografskih podatkov o teh makedonskih književnikih, ki bi razširili znanje o makedonski literaturi.

Tretje poglavje vsebuje slovar. Ima okoli 3.000 besed iz besedil prejšnjih poglavij. S tem je omogočena lažja uporaba priročnika. Omeniti pa moramo tudi nekaj pomanjkljivosti, in sicer: da se zaimenska oblika se iz leksikografskih razlogov piše za glagolom: smesti se (namesti se), rašeta se (sprehaja se), razdenuva se (dani se), drugače stoji pred glagolom: se smesti (se namesti) ...; tudi ni označen ženski spol pri pridevniki, ki se prevajajo: ob-staja raboten-tna (delaven-vna), prevedena pa je samo prva beseda.

Četrto poglavje je dejansko druga knjiga »Manuale di lingua macedone«. Vsebuje slovnične in pravopisne komentarje s primeri. Glasoslovje je manj obdelano, a od morfološkega dela je nesorazmerno velika pozornost posvečena zaimkom (26 strani) in, povsem razumljivo, najtežji in največji slovnični posebnosti – glagolu (48 strani). Slovnični del z velikim številom komentarjev jasno kaže, da je knjiga namenjena samoukom, vendar vsekakor z določenim lingvističnim predznanjem.

Tako sestavljen učbenik makedonskega italianista Nauma Kitanovskega omogoča seznanitev z makedonskim jezikom v italijanskem okolju. To pa je nedvomno uspeh italijanske slavistike.

Dragi Stefanija
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Prevedla Tanja Mirt

MALI LABIRINT LITERATURE

Viktor Kudělka, *Malý labyrint literatury*, Albatros, Praha 1982, 600 str.

Ni dolgo tega, kar se je v knjižnici Oddelka za slovanske jezike in književnosti pojavila strokovna publikacija češkega avtorja iz Brna Viktorja Kudělke. Ker je knjiga namenjena doraščajoči mladini, bo bralce našega glasila gotovo zanimalo, kako je v obliki slovarskih gesel razvrščeno temeljno znanje o življenju književnosti in o medsebojnem prepletanju njenih pojavnih oblik. Če pa v našem poročilu izpostavimo avtorja Viktorja Kudělko, se naše zanimanje lahko poglobi: od literarnega komparativista, ki ima za sabo že nekaj samostojnih knjižnih publikacij* o slovenski književnosti in več objavljenih primerjalno zasnovanih člankov v revijah in zbornikih, lahko pričakujemo, da bo v svoj leksikon *Mali labyrint literatury* uvrstil tudi nekaj gesel o predstavnikih naše književnosti. Iz teh dveh izhodišč želimo poročati o Kudělkovi knjigi.

Avtor je informacije izbiral iz strokovnih publikacij, pri katerih je tudi sam sodeloval (*Slovník literární teorie*, Praha 1977; *Slovník literárních směrů a skupin*, Praha 1977), izhajal iz literarnoteoretičnih monografij, iz publikacij o domači in svetovni književnosti ter iz leksikonov pisateljev posameznih narodov, ki že nekaj let izhajajo pri praški založbi Odeon. Kudělka se na izhodiščno literaturo sklicuje na zadnjih straneh svoje knjige in s tem nakazuje mlademu bralcu pot do znanstvenih del v češkem jeziku. Princip didaktike je avtor izpeljal z zvezdicami, ki označujejo temeljne pojme literarne vede in njenih mejnih disciplin. Kot Tezej vodi avtor Ariadnino nit po labirintu najrazličnejših pojmov, povezanih z življenjem književnosti, in jih zna sestavljati v razvejene podсистeme literarne znanosti (zgodovine književnosti, literarnih zvrsti in žanrov, literarnih smeri, generacij itn.). S Tezejevega klobčiča se odvijajo in med seboj prepletajo npr. taki sestavi: *abeceda – pisava – slovar – slovstvo; knjiga – format knjige – vezava knjige – edicija – založba; knjiga – rokopis – iznajdba tiska – tisk*; Ali na primer prepletenost med posameznimi vejami literarne vede: *literarna zgodovina – literarna teorija – literarna kritika – filologija*. S Tezejevimi zvezdicami so povezana gesla, ki se v češki terminologiji vežejo na izraz *literatura*: *literatura – narodna (=domača) literatura – literatura za ljudstvo – literatura za otroke – literatura dejstev* itn. Izpeljana je členitev po epohah (*antična, srednjeveška literatura . . .*) in zemljepisna členitev (*ameriška literatura, evropske literature, orientalske literature*). V splošnih in združevalnih geslih je vsebina predstavljena zgodovinsko in izpolnjena s temeljnimi podatki, npr. pri geslu *knjižnica* omenja avtor najstarejše oblike shranjevanja pisnih spomenikov iz l. 3000 pred n. š. na področju babilonsko-asirske kulture in vodi zgodovinsko nit do novejših klasifikacij, navaja imena največjih knjižnic na svetu in na Češkoslovaškem). Vsebinska sestavina leksikona, ki bi jo morda imenovali »življenje književnosti«, je predstavljena s precejšnjim številom gesel; veliko naslovov zavzemajo npr. znana imena literarnih oseb iz svetovne književnosti, ki so postala že sestavni del vsakdanjega kulturnega slovarja – *Adam in Eva, modri Salomon, Odisej, Don Kihot, Hamlet, Švejk* idr. Drugače spet osvetljujejo v leksikonu to vsebino pojmovne vrste: *literarne nagrade – narodni umetniki, adaptacija – prevod ali npr. gesla literarno delo – falzifikat, avtor – epigon*. Če bi šli za Tezejevim klobčičem, ki ga nakazujejo zvezdice, bi morali še dalje naštevati nove strukturne niti.

* Za potrebe čeških visokih šol je Viktor Kudělka pripravil dvojne skripti:

– Slovník slovinských spisovatelů (z orisom glavnih razvojnih značilnosti slovenske literature), Praha 1967;

– Slovinská literatura I. (od začatkov literarne kulture do l. 1918), Brno 1974;

– Slovinská literatura II. (od leta 1918 do sodobnosti), Brno 1977;

O slovenskih književnikih v češkem leksikonu jugoslovanskih piscev (*Slovník spisovatelů Jugoslávie*, 1979), kate-rega slovenski del je sestavil Viktor Kudělka, je v našem glasilu *Jeziku in slovstvu* (1981/82, str. 253) poročal Andrijan Lah.

Pri avtorskih geslih je problematika zamejena časovno in generacijsko. Tabelarni pregled na zadnjih straneh kaže na najpomembnejša dela svetovne in domače književnosti, ki so izšla do konca druge svetovne vojne. Pri avtorjih, rojenih na začetku stoletja ali v obdobju med vojnami, pa so navedena tudi dela, izšla po drugi svetovni vojni, npr. med slovenskimi književniki je kot najmlajši uvrščen pesnik *Edvard Kocbek* z zbirko *Groza* (1963). Pri še živečih avtorjih, ki so predstavljeni s samostojnim geslom in v daljšem tekstu, je izpričana aktualnost Kudělkovega informativnega priročnika: pri geslu *Jaroslav Seifert* je zadnja navedena zbirka iz leta 1979 (*Dežnik s Picadillyja*). Primerjamo lahko z našim leksikonom Cankarjeve založbe *Svetovna književnost*, izšel jeseni 1984, v katerem je pesnik Seifert predstavljen z zadnjo zbirko iz leta 1965 (*Koncert na otoku*).

Glede na obseg leksikona in vsebinsko začrtanost, ki z okoli 1000 gesli seže na mejna področja literature in literarne vede, so avtorska gesla sestavljena različno. Najpomembnejši ustvarjalci svetovne književnosti so predstavljeni z daljšim geselskim člankom in sliko (od Slovencev *Prešeren in Cankar*), na lestvici nižje so pisatelji, katerih življenjski podatki in dela so označeni v daljšem tekstu, a brez slike (npr. *Oton Župančič*), preostala gesla o avtorjih pa se sklicujejo na druge člene v pojmovni verigi literature, npr. na narodno literaturo: *Prežihov Voranc – Evropske* literature (slovenska)* ali *Vasko Popa, Evropske* literature (srbska)*. Zvezdice povezujejo avtorska gesla z literarno smerjo: *Ivan Tavčar – realizem**, *Karel Teige – poetizem**; z literarnim žanrom: *Agatha Christie – detektivka**; z umetnostno zvrstjo: *Matěj Kopecký – lutkovna* igra*; z obdobjem iz domače književnosti: *František Palacký – narodni prepod** itn. V leksikonu je uvrščenih šest slovenskih pesnikov in pisateljev, do slovenske literature pa pridemo po naslednji pojmovni poti: *evropske literature – Balkanski polotok – ozemlje Jugoslavije s štirimi narodnimi literaturami – slovenska*. V obsežnem geslu *Evropske literature* gre spet pri vsaki od obravnavanih literatur za zgodovinsko predstavitev v zgoščeni pomenski kratici.

Obsežni kompendij o literaturi je tezejevsko izpeljal en sam avtor z obsežnim znanjem, zato je v Kudělkovem leksikonu med izstopajočimi lastnostmi, ki so razvidne iz našega poročila, tudi enovitost in uravnoteženost. Povsem razumljivo je, da so češke sestavine podrobneje osvetljene, saj je učbenik namenjen češkim bralcem. Diskusijsko bi lahko izpovedela vprašanja o kriterijih izbiranja med vidnimi predstavniki posameznih književnosti, vsebinskih značilnostih gesel o avtorjih ipd. Temeljni kriterij, ki je narekoval avtorju jasnost in preglednost, pa je bil mlad človek (pa tudi odrasel bralec), ki ga zanima književnost in veliko drugega v zvezi s to umetnostno zvrstjo. Tudi knjižna ilustracija, ki ji je v leksikonu posvečen ne le geselski članek, ampak tudi slikovno gradivo. V Kudělkovem priročniku najdemo poleg slik in portretov književnikov še mnogo drugih ilustracij s področja likovne umetnosti (slikarstva, kiparstva, arhitekture), gledaliških uprizoritev, karikatur in dokumentarnega gradiva (vezava knjige, različne pisave, inkunabule, inicialke itd.). Seveda vse v zvezi z dogajanjem v literaturi nekega obdobja in na nekem geografskem prostoru.

Albinca Lipovec
Filozofska fakulteta v Ljubljani

RAZUMEVAJOČE O TRIVIALNI LITERATURI

Miran Hladnik: Trivialna literatura, Literarni leksikon 21. zvezek, Ljubljana, Državna založba Slovenije 1983, 127 strani.

Z recepcijsko teorijo oziroma z večjim zanimanjem za bralca v trikotniku pisatelj-delo-bralec se je bistveno povečalo znanstveno ukvarjanje z literaturo, ki je široko popularna, ne pa estetsko kanonizirana. Naš najbrž edini specialist za tovrstno literaturo Miran Hladnik je s svojo knjigo zaoral na Slovenskem tako rekoč v ledino.

Problemov, ki se kažejo ob obravnavi trivialne literature, je seveda na pretek in tudi naš avtor jih ni prezrl. Prvi je že oznaka za to področje literature. Za trivialno literaturo se uporabljajo še soznačnice: množična, zabavna, popularna, poljudna, potrošna literatura, kič, šund, plaža itd. Vsekakor se je treba odločiti za en zbirni izraz in sprejemljiv je tudi trivialna literatura. Drugo, širše vprašanje je, kdaj trivialna literatura pravzaprav nastopi, ali je to »večni« spremni pojav »visoke« književnosti ali ima točnejšo zgodovinsko določenoost. Različni teoretiki menijo o zadevi različno, Hladnik postavlja njene začetke v 18. stoletje. Delovno definicijo: trivialna literatura je vse, kar je bilo kdaj kot tako imenovano (str. 12), dopolni Hladnik z določnejšo: trivialna literatura je literatura s socialno-psihološko uporabno vrednostjo (str. 17).

Pri razlagah trivialne literature se Hladnik največ zadržuje pri nemških avtorjih in podrobneje predstavlja njihova mnenja. S stališča informacijske teorije označuje trivialno literaturo Peter Bekes (trivialnost je nasprotje informativnosti, trivialna besedila so shematična, ponavljajo že znane obrazce – str. 32).

Definicije trivialne literature, ki jih daje Hladnik na str. 35–36, izhajajo iz raznih gledišč: so estetske, idejno-moralne, sociološke, psihološke, semiotične, relativizirajoče. Pozornost zasluži Waldmannova opredelitev: »Trivialne literature dejansko ni, je samo vrednotenje, ki kako literaturo imenuje trivialno. Zato perspektiva literarne vede ni v ločevanju visoke in trivialne literature, ampak v njuni enakopravni obravnavi.« Podobno kot Waldmann sodi očitno tudi Hladnik, saj na koncu knjige pripominja, naj literarna veđa prekine z neplodnim vztrajanjem pri vrednostni dihotomiji (»visoka«-trivialna književnost).

Zgodovina trivialne literature je, kot poudarja naš avtor, v glavnem zgodovina trivialnega romana (tipi, ki sodijo sem, so: ljubezenski roman, domačijska ali vaška povest – roman, robinzonada, viteški, roparski, skrivnostni (grozljivi) roman, indijanarica (divjezahodni roman), kriminalni, zgodovinski, znanstvenofantastični roman). Ko sledimo obsežnim seznamom avtorjev in del, ki jih Hladnik omenja, se seveda vprašujemo, ali sodi kar celoten tip romana (npr. zgodovinskega) v trivialno literaturo ali ne. Hladnik se tu odloča očitno za večinsko načelo: v glavnem so omenjeni tipi romana trivialna literatura.

V nadaljnjem poglavju avtor pregledno označi poglede na trivialno literaturo pri nas od 19. stoletja do danes, razpravljanje pa sklene s pregledom trivialne literature v slovenščini (originali + prevodi). Pregled je izčrpen, vendar ga je mogoče najbrž s čim še dopolniti. Ali (sploh, še) obstaja npr. roman Strah na Sokolskem gradu, o katerem sem v mlajših letih nemalokrat slišal?! Nasplo pa so stari trivialni romani gotovo redki in tako pravzaprav knjigotrške in knjižnične dragocenosti.

Novi zvezek Literarnega leksikona nam ponuja obsežne in tehtne informacije o manj obravnavanem književnem področju, obenem pa koristne pobude za nov razmislek in nadaljnje proučevanje.

Andrijan Lah
Slovanska knjižnica v Ljubljani

UPOŠTEVANJA VREDNI METODIČNI NASVETI V SLOVAŠKEM PRIROČNIKU

Literárne múzeum a škola. Teoreticko-metodická príručka. Oravské múzeum v Dolnom Kubíne, Vedeckovýskumné pracovisko literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky pedagogickej fakulty v Nitre, 1983 (Acta musei oraviensis 7), 192 str.

Na pedagoški fakulteti v Nitri deluje znanstvenoraziskovalni inštitut za literarno komunikacijo in eksperimentalno metodiko. Od leta 1974. se ukvarja tudi s problematiko literarnih muzejev. Njegovi sodelavci so pod vodstvom zdaj že umrlega profesorja Antona Popoviča skupaj z oravskim muzejem v Dolnjem Kubínu izdali priročnik, namenjen – kot pravijo v predgovoru – študentom pedagoških in filozofskih fakultet in učiteljem.

Prvi, teoretični del knjige, (avtorji: Anton Popovič, Peter Liba, Ján Kopál) razglablja o literarnem muzeju kot o sredstvu za množično komunikacijo. Iz teh teoretičnih temeljev – pomembnih ne le za kustose v literarnih, ampak tudi v drugih muzejih – raste praktični, metodični del (avtor Viliam Obert), ki govori o sodelovanju med literarnim muzejem in šolo, najbolj o vlogi učitelja-slavista pri pripravi obiska v literarnem muzeju, hkrati s tem tudi o literarni ekskurziji, navadno povezani z ogledom muzeja ali spominske hiše.

Tehtno osvetljevanje tega vprašanja je moglo zrasti pač na podlagi široke mreže literarnih muzejev. Avtorji navajajo historiat tega tipa muzejev na Češkem in Slovaškem, za Slovaško pa je poleg zemljevida še podroben seznam z opisom. Iz njega razberemo, da imajo Slovaki 16 samostojnih literarnih muzejev, 39 spominskih sob ali domov pisateljev in 11 muzejev, ki imajo tudi literarnozgodovinsko zbirko. (Nemara je zdaj to število še večje, saj se vsako leto pridruži 4–5 na novo urejenih spominskih sob ali domov pisateljev). Literarno-muzejsko dejavnost že od leta 1967 spremlja strokovna publikacija – Literárno múzejný letopis. Tudi sicer je strokovne literature dovolj: bibliografija na koncu priročnika navaja več kot 60 enot, člankov in razprav, ki se ukvarjajo z vprašanjem literarnega muzeja in šole.

Navedimo nekaj misli iz knjige, ki bi utegnile kaj koristiti tudi našemu slavistu-šolniku.

Razen realizacije – ogleda literarnega muzeja – sta nujni še dve fazi: pripravljalna in zaključna. Pripravljalna faza nalaga učitelju sorazmerno veliko dela. Prva zahteva je načrtnost. Učitelj mora sam natančno spoznati razstavljeno gradivo. Avtor imenuje to delo »kartografiranje terena«. Učitelj ga lahko opravi tudi ob pomoči nekaj nadarjenih učencev, ki jih vnaprej pošlje v muzej, da se seznani z eksponati. Učitelj se mora dogovoriti z muzejskim kustosom, ki bo vodil mladino, tako da bo ta vedel, kaj učitelj od njega pričakuje, kaj naj v svoji razlagi poudari. Pri realizaciji – učni uri v muzeju – pa tudi učitelj ne sme biti pasiven, ni prav, če z učenci vred le posluša kustosovo razlago. Kako približno naj bi enkrat obisk v literarnem muzeju potekal, kaže v zadnjem delu knjige objavljen tekst magnetofonskega zapisa ne idealnega, pač pa v resnici izvedenega obiska učencev 7. razreda v muzeju pesnika Hviezdoslava v Kubínu. Učenci pri obisku, ki je pravzaprav privlačnejša oblika učne ure, niso zgolj poslušalci, ampak sodelujejo tako, da odgovarjajo na učiteljeva uvodna vprašanja, da vmes tudi deklamirajo z eksponati povezane pesmi ali odlomke, ki jih znajo na pamet. V zaključni fazi imajo glavno besedo učenci. Ti v razgovoru povedo svoja spoznanja in vrednotenje, pripravijo pa vsekakor tudi stenski časopis s fotografskim gradivom, risbami, pisnimi izdelki. Če so si nabrali še več gradiva, lahko pripravijo tudi razstavico za druge učence. Učitelj se bo v kasnejšem učnem procesu lahko skliceval na muzejsko gradivo in spoznanja iz literarnega muzeja.

Ker je ogled muzeja pogosto sestavni del ekskurzije (avtor jo imenuje literarno-domoznanska ekskurzija), je eno poglavje v priročniku posvečeno organizaciji takih ekskurzij.

Izstopa nekaj nasvetov. Potrebno je upoštevati princip od bližnjega k bolj oddaljenemu, torej od spoznavanja bližnje okolice domačega kraja k bolj oddaljenim predelom. Tega ne bi smeli prezreti niti v višjih razredih. Če se odpravi na ekskurzijo več razredov, naj jih ne spremljajo avtomatično razredniki, pač pa učitelji tistih strok, ki so povezane z zastavljenim ciljem. Učitelj, ki vodi učence, mora sam poprej spoznati pot, objekte in vse, kar bi utegnilo biti zanimivo. Zanj je koristnejši predhodni individualni kot kolektivni ogled. Ekskurzija naj bo snovno raznolika, a ne prenabita s snovjo. Učenec naj dobi skico poti, ki jo bodo opravili. Pri pripravi ekskurzije je treba misliti na časovni termin. Ni dobro, da so vse ekskurzije proti koncu šolskega leta: takrat so kustosi v muzejih močno obremenjeni in se ne morejo tako posvetiti posameznim skupinam. Ekskurzija je sestavni del učnega procesa. Take vrste ekskurzija ima važno vlogo tudi za domovinsko vzgojo. Namesto praznih gesel o ljubezni do domovine nastopi tu spoznanje in globlje doživetje domače dežele.

O tem, da na Slovaškem resno pojmujejo literarne ekskurzije in ogleds muzejev tudi šolske oblasti, priča dejstvo, da so med oblike dodatnega izobraževanja pedagoških delavcev kot eno od možnosti vključili tudi organizacijo ekskurzijske dejavnosti.

Božena Orožen

Knjižnica Edvarda Kardelja v Celju

Knjižne novosti

NEKAJ NOVOSTI KNJIŽNICE ODDELKA ZA SLOVANSKE JEZIKE IN KNJIŽEVNOSTI FILOZOFSKE FAKULTETE V LJUBLJANI

Atlas ukraïns'koï movi v tr'oh tomah. T. I. Kiïv, Naukova dumka 1984. – Kart IV 40/1

Bamborschke, Ulrich, Waltraud Werner: Bibliographie slavistischer Arbeiten aus den wichtigsten englischsprachigen Fachzeitschriften sowie Fest- und Sammelschriften: 1922–1976. Wiesbaden, Harrassowitz 1981. – Bibl II 485/19

Bezzubov, Valerij Ivanovič: Leonid Andreev i tradicii russkogo realizma. Tallin, Eesti raamat 1984. – Lit hist II 3252

Bibliografia literatur zachodnio- i południowosłowiańskich w Polsce okresu międzywojennego. – Wrocław [etc], Zakład narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1984. – Zborn II 614/29

Bosanac, Milan: Prosvjetin imenoslov. Zagreb, Prosvjeta 1984. – Lex II 816

Cenek, Svatopluk: Úvod do teorie literární výchovy. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1979. – Var II 514

Dvojezičnost – individualne in družbene razsežnosti. Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje SR Slovenije 1984. – Zborn II 791

Enciklopedičeskij slovar' junogo filologa. Moskva, Pedagogika 1984. – Lex II 814

Erjavec, Aleš: Estetika in epistemologija. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1984. – Var II 517

Erjavec, Aleš: O estetiki, umetnosti in ideologiji. Ljubljana, Cankarjeva založba 1983. – Var II 519

Ermakova, Ol'ga Pavlovna: Leksičeskie značenija proizvodnyh slov v russkom jazyke. Moskva, Russkij jazyk 1984. – Russ lect II 366

Fonetična, morfoložična i leksična sistema ukraïns'kih govoriiv. Kiïv, Naukova dumka 1983. – Phil I 555

Gričar, Bruno, Drago Bajt, Marjan Koren: Mitološki slovarček. Trebnje, Ugankarsko društvo »Domen« 1984. – Lex I 429

Hubáček, Jaroslav: O českých slanzích. Ostrava, Profil 1981. – Phil II 2469

Internationaler Slavistenkongress (9; 1983; Kiev). Schweizerische Beiträge zum IX. Internationalen Slavistenkongress in Kiev. Bern, Frankfurt am Main, Lang 1983. – Zborn II 572/22

Istorija vseмирnoj literatury v devjati tomah. T. I. Moskva, Nauka 1983. – Lit hist II 3258/1

Jelčić, Dubravko: Kranjčević. Zagreb, Globus 1984. – Lit hist II 3269

Jelčić, Dubravko: Matoš. Zagreb, Globus 1984. – Lit hist II 3267

Jelčić, Dubravko: Šenoa. Zagreb, Globus 1984. – Lit hist II 3266

Kako predavati književnost. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva 1984. – Lit hist II 3261/1

Kommunikationstheoretische Grundlagen des Sprachwandels. Berlin, New York, De Gruyter 1980. – Phil II 2478

Lirika otpora. Novi Sad, Matica srpska 1984. – Lit auct II 1733/23

Lukić, Vera: Dečja leksika. Beograd, Prosveta 1982. – Zborn II 631/47

Markov, Boris: O vyraženii rodstvennyh otnošenij v sovremennyh slavjanskijh jazykah. Skopje, Makedonski slavistički komitet 1983. – Br II 3649

Melihar, Ivana: Informatika z dokumentalistiko. Ljubljana, Univerzum 1984. – Bibl II 743

Mrsne priče. Beograd, Prosveta 1984. – Lit auct I 2013/24

Nycz, Ryszard: Sylwy współczesne. – Wrocław, Zakład narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1984. – Lit hist II 1624/66

Olivier, Laurence: Igralčeva izpoved. Ljubljana, Mestno gledališče ljubljansko 1984. – Zborn I 74/96

»Lóralité« du texte littéraire. Wrocław [etc.], Zakład narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1984. – Lit hist II 2604/12

Pavelka, Jiří: Anatomie metafor. V Brne, Blok 1982. – Lit hist II 3253

Petaros, Robert: Il dialetto sloveno di Kolonkavec. – Trieste, Mladika 1983. – Phil II 2467

Poljuga, Lev Mihajlovič: Morfemnij slovník. Kiïv, Radjans'ka škola 1983. – Lex II 813

Poniž, Denis: Konkretna poezija. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1984. – Lit hist I 1075/23

Problemy tekstual'noj lingvistiki. Kiev, Višča škola 1983. – Phil I 553

Reader zur sowjetischen Phraseologie. Berlin, New York, De Gruyter 1981. – Phil II 2477

Rečnik jezika Petra II Petroviča Njegoša. Beograd, Vuk Karadžić, Titograd, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Cetinje, Obod 1983. – Lex II 815

Ruski formalisti. Ljubljana, Mladinska knjiga 1984. – Lit hist II 3262

Sibinović, Miodrag: O prevođenju. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva 1983. – Phil II 2481

Silić, Josip: Od rečenice do teksta. Zagreb, Liber 1984. – Phil II 2484

Slovenački esej. Novi Sad, Matica srpska 1984. – Lit auct II 1733/29

Slovník ukrajinš'koj movi XVI – peršoj polovini XVII st. Kiiv, Naukova dumka 1983. – Lex I 430

Starob"lgarski rečnik. Vstupiteln tom. Sofija, Izdatel'stvo na B"lgarskata akademija na naukite 1984. – Lex II 817

Svoboda, Karel: Didaktika českého jazyka a slohu. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1977. – Var II 515

Šicel, Miroslav: Gjalski. Zagreb, Globus 1984. – Lit hist II 3268

Šicel, Miroslav: Kovačić. Zagreb, Globus 1984. – Lit hist II 3265

Štih, Bojan: Sen gledališke noči. Ljubljana, Mestno gledališče ljubljansko 1984. – Zborn I 74/94

Varbot, Ž. Ž.: Praslavjanskaja morfonologija, slovoobrazovanie i etimologija. Moskva, Nauka 1984. – Phil II 2473

Vatovec, Fran: Javno govorništvo. Trst, Založništvo tržaškega tiska 1984. – Var I 298

Vihovanec, I. R., K. G. Gorodens'ka, V. M. Rusanivs'kij: Semantikosintaksična struktura rečennja. Kiiv, Naukova dumka 1983. – Phil II 2472

Vurnik, France: Odmevi iz parterja. Ljubljana, Mestno gledališče ljubljansko 1984. – Zborn I 74/95